

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

РОЗЛУЦЬКА ГАЛИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 37.017:271.4 (477.87) (09)

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ Й НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАКАРПАТТІ
У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ (1646–1947 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
01 Освіта / Педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Дрогобич – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
Кемінь Володимир Петрович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
навчально-науковий інститут іноземних мов,
директор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Шевченко Галина Павлівна,
член-кореспондент НАПН України,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля,
кафедра педагогіки, завідувач;

доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський національний
економічний університет, кафедра психології
і соціальної роботи, професор;

доктор педагогічних наук, професор
Фізеші Октавія Йосипівна,
Мукачівський державний університет,
кафедра педагогіки дошкільної
та початкової освіти, професор.

Захист дисертації відбудеться 27 грудня 2018 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. І. Франка, 24, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://dspu.edu.ua/science/spec-rady/general-pedagogics/disertations/> та у бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2.

Автореферат розісланий 23 листопада 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. І. Пантюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зміни в українській освіті на сучасному етапі демонструють її гуманістичну спрямованість, що полягає у формуванні гармонійно розвиненої особистості зі стійкою громадянською позицією, високими моральними, духовними й національними ідеалами. Відтак виховання молодого покоління повинно відбуватися на основі синтезу національних, моральних і загальнокультурних цінностей, духовної історії й культури свого народу, з одного боку, а з іншого – на засадах толерантності та поваги до інших народів. Ці положення знайшли відображення і в таких державних законодавчих актах, законах й указах, як: «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015), «Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року», Концепція «Нова українська школа», «Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст.» та ін.

Актуальність дослідження започаткованої проблеми полягає у необхідності розв'язання низки суперечностей між:

- наростанням кризових явищ і світоглядною дезорієнтацією підростаючого покоління в умовах глобалізаційних процесів (політичних, економічних, міжетнічних, міжконфесійних) та відсутністю чітких механізмів урегулювання проблем, спровокованих ними (релігійна нетерпимість, міжетнічні протистояння, регіональний сепаратизм), в окремих регіонах України;

- усвідомленням необхідності формування нового типу особистості, що мислить критично, зі стійкою системою ціннісних орієнтацій та невідповідністю соціально-культурного рівня молоді, спричиненого домінуванням споживацького ставлення до життя, погіршенням соціальних стандартів, духовним спустошенням;

- потребами історико-педагогічної науки та практики щодо врахування досвіду минулих поколінь у формуванні національної самосвідомості дітей і молоді та недостатнім його переосмисленням у вітчизняній педагогічній науці;

- необхідністю міждисциплінарного підходу до вивчення проблем формування національної тотожності дітей і молоді в сучасній гуманітаристиці та недостатньою кількістю міждисциплінарних досліджень з окресленої проблематики в сучасному науково-педагогічному дискурсі.

Історія України – це історія не тільки української нації чи Української держави, це і формування національної самосвідомості українського народу, який, перебуваючи сотні років у складі різних держав, будучи позбавленим навіть власної назви та можливості плекати свою мову, культуру, традиції, релігію, все таки зберіг українську ідентичність.

З огляду на пошук ефективних шляхів реалізації ідей національного виховання дітей та молоді в сучасних реаліях цікавим є історичний досвід, особливо на тих історичних етапах, що позначилися боротьбою за культурно-національну тотожність українців в умовах асиміляції або навіть винародовлення. До таких складних суспільно-історичних періодів належить діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті, а саме Мукачівської

єпархії, створеної після підписання Ужгородської унії (1646), яка була впродовж століть провідником духовних, національних, моральних, культурних цінностей, увиразненням національної самоідентифікації руського (українського) народу на закарпатських землях. Крім того, діяльність Греко-Католицької Церкви відіграла ключову роль у розвитку українського шкільництва та педагогічної думки Закарпаття.

Для нашого дослідження важливою визначається проблема національної тотожності українського населення Закарпаття протягом його перебування у різні історичні періоди у різних державних утвореннях. З цієї точки зору визначальною є самоідентифікація закарпатців. З давніх часів вони іменували себе руськими або русинами, хоча, звісно, походження цього етносу – давньоукраїнське, і саме таку назву мали предки українців на інших землях, доки не почали називати себе українцями (в Галичині та Буковині на початку ХХ ст.). Водночас на Закарпатті через політичні, воєнні, міжетнічні обставини, зумовлені перебуванням краю у складі інших держав, самоідентифікація русинів на українців почала відбуватися тільки у першій половині ХХ ст.

Процес самоусвідомлення закарпатських українців був складним і неоднозначним. Різні країни, у складі яких перебувало Закарпаття, вважали цю територію та її мешканців своїми і у будь-який спосіб намагалися заперечити руську, русинську тотожність з українською. Якщо в Галичині й на Буковині назва «русин» еволюціонувала до назви «українець» у першій чверті ХХ ст., то на Закарпатті перші прояви українськості проявилися у період розпаду Австро-Угорської імперії через створення Народних Рад, які задекларували прагнення приєднатися до Соборної України. Саме у міжвоєнний період русини Закарпаття почали ототожнювати себе частиною українського народу. Цьому значною мірою сприяла й українська емігрантська інтелігенція як із України, так і Галичини. Вона допомагала закарпатцям організовувати національне життя (шкільництво, політика, економіка, культура, література та ін.). Важливу роль у цьому процесі відіграла й Греко-Католицька Церква, представлена Мукачівською греко-католицькою єпархією. Проголошення Карпатської України перед початком Другої світової війни засвідчило високий рівень національної самосвідомості молоді, яка ототожнювала себе з Україною і захищала її зі зброєю у руках.

Проблемам формування національної свідомості присвячено цілий спектр наукових досліджень. Політичні, філософські, соціальні, історичні аспекти формування національної свідомості проаналізовано у наукових студіях А. Бичко, Ю. Бромлея, Є. Зелінської, М. Козловця, П. Ситника, Е. Сміта, Г. Редькіної, І. Усенка, Н. Чабан, Д. Чижевського, Ю. Шайгородського, Ю. Шемшученка та ін. Теоретико-методологічні засади формування української національної свідомості більш детально досліджували М. Зан, В. Кремень, М. Костомаров, І. Кресіна, В. Лісовий, Р.-П. Магочій, В. Смолій, Ю. Паніч, П. Щербань. Теоретико-педагогічні засади формування національної свідомості були предметом спеціального вивчення В. Борисова, Г. Васяновича, А. Вихруща, М. Євтуха, Б. Ступарика, А. Фрідріх, Я. Чепіги.

Питання національного виховання дітей та молоді в Україні у різних історичних періодах висвітлено у працях Г. Ващенка, О. Вишневського, М. Галушинського, І. Зайченка, О. Захаренка, С. Максимюк, О. Невмержицької, В. Пачовського, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського, М. Чепіль, В. Ягупова та ін. Духовність як важливий компонент формування особистості проаналізовано у розвідках Б. Ананьєва, І. Бежа, Л. Виготського, К. Журби, М. Савчина, Н. Скотної, Т. Ткачової, А. Фасолі, Г. Шевченко та ін.

Вивченню історії церкви в Україні, зокрема на Закарпатті у різні історичні періоди, присвячено наукові студії таких відомих учених, як М. Грушевський, А. Колодний, І. Крип'якевич, Г. Лужницький, І. Огієнко, В. Пашенко, Ю. Федорів та ін. Окремі напрями організаційно-просвітницької й освітньої діяльності Греко-Католицької Церкви в Україні проаналізовано у дисертаційних і монографічних дослідженнях С. Гелея, Б. Гудзяка, В. Карагодіна, В. Качмара, І. Нагаєвського, І. Назарка, О. Турія, Ю. Щербяка та ін.

У наукових студіях В. Кемія, О. Семеног, Т. Тхоржевської, Г. Філіпчука, М. Чепіль та ін. розкрито роль церков різних конфесій у культурно-освітньому розвитку окремих українських етнічних земель у певний часовий проміжок. Питанням виховного впливу релігії на розвиток особистості присвячено праці Г. Ващенка, А. Вихруща, О. Вишневського, Н. Дмитришиної, В. Москальця, С. Сірополка, О. Сухомлинської, Л. Хомич та ін. Лінгвістичні та літературознавчі аспекти формування культурно-національної ідентичності на Закарпатті проаналізовано у розвідках Л. Белея, Д. Бендаса, А. Волошина, В. Микитася, М. Мозера, М. Мушинки, О. Мишанича, І. Удварі, Г. Стрипського, П. Чучки та ін. Слід відзначити, що значно менше праць заторкують різні аспекти виховної й педагогічної діяльності Греко-Католицької Церкви на закарпатських етнічних землях досліджуваного періоду. Так, окресленої проблеми опосередковано торкалися такі науковці: В. Кічера, С. Пап, А. Пекар, І. Поп, В. Фенич, Д. Штерр та ін.

Як засвідчив аналіз наукової літератури, в сучасних історико-педагогічних студіях практично відсутній цілісний аналіз культурно-освітньої, науково-педагогічної, просвітницької й організаційної діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді, а саме Мукачівської греко-католицької єпархії, з часу підписання Ужгородської унії до її повної заборони радянським режимом. Усе це й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: **«Культурно-освітня й науково-педагогічна діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді (1646–1947 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка як складова комплексної наукової проблеми «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (2013–2017 рр.) (номер державної реєстрації 0113U001233). Тема дисертації затверджена вченою

радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 17 від 19.10.2017 р.)

Дисертаційна робота виконана також у руслі науково-дослідницької тематики факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» і є складовою наукової теми кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи «Теорія і практика становлення та розвитку системи освіти, навчання і виховання у загальноєвропейському контексті» (0115U001925). Тема дисертації затверджена вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 13 від 15.12.2015 р.), з уточненням (протокол № 5 від 24.05.2018 р.).

Мета дослідження – комплексно проаналізувати культурно-освітню й науково-педагогічну діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті, спрямовану на формування національної самосвідомості дітей та молоді, визначити можливості використання її виховних ідей на сучасному етапі розвитку української освіти й педагогічної думки.

Згідно з поставленою метою визначено такі **завдання** дослідження:

1) з'ясувати стан наукової розробленості проблеми, провести класифікацію комплексу джерел та схарактеризувати базові поняття;

2) висвітлити суспільно-історичні умови та релігійно-культурні процеси, що вплинули на становлення Греко-Католицької Церкви на Закарпатті;

3) виокремити етапи розвитку Греко-Католицької Церкви на Закарпатті в контексті формування національної самосвідомості дітей та молоді й розкрити специфіку національного шкільництва в умовах входження Закарпаття до складу інших держав;

4) виявити особливості навчально-організаційної й педагогічної діяльності закарпатського греко-католицького духовенства на Закарпатті в контексті наявних у краї поліетнічних освітніх парадигм;

5) дослідити роль і значення культурно-просвітницької, благодійної, місійної діяльності Греко-Католицької Церкви у суспільному житті Закарпаття;

6) висвітлити пріоритетні напрями наукової й літературно-публіцистичної діяльності Греко-Католицької Церкви у збереженні національної тотожності русинів (українців) Закарпаття;

7) здійснити актуалізацію педагогічного й просвітницько-виховного досвіду у діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у сучасних умовах.

Об'єкт дослідження – розвиток освіти й педагогічної думки на Закарпатті (1646–1947).

Предмет дослідження – зміст і основні напрями культурно-освітньої й науково-педагогічної діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті в контексті формування національної самосвідомості дітей та молоді.

Хронологічні межі роботи охоплюють період становлення і функціонування Греко-Католицької Церкви на Закарпатті. Нижня межа (1646) обумовлена підписанням Ужгородської унії між Католицькою Церквою та представниками православного духовенства Закарпаття й створенням Мукачівської греко-католицької єпархії. Верхня межа дослідження (1947) визначається заборонаю

Греко-Католицької Церкви на Закарпатті і початком репресій проти духовенства й вірників з боку радянської влади.

Концепція дослідження ґрунтується на ідеях, положеннях щодо формування національної самосвідомості дітей та молоді Закарпаття в контексті науково-педагогічної й культурно-освітньої діяльності Греко-Католицької Церкви у період 1646–1947 рр. В основу концепції покладено такі положення:

- національна самосвідомість є важливою складовою виховання різнобічно розвиненої особистості, яка усвідомлює свою тотожність (етнічну, національну, релігійну) з народом і країною, до яких себе відносить. В умовах відсутності власної держави українці були позбавлені можливості розвивати національне буття у різних його проявах (політичних, економічних, культурних, освітніх, релігійних), що призводило до їх винародовлення й асиміляції;

- формування українського етногенезу протягом тривалої історії України не обмежувалося тільки Карпатськими горами, як це намагаються довести деякі зарубіжні та вітчизняні дослідники «політичного русинства», а й відбувалося у постійній взаємодії і взаємовпливі з боку України-Русі різних періодів її історії, починаючи від Давньоруської держави (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство) в умовах політичного статусу цих держав і тих, хто у них проживав, тобто пращурів українців. Після втрати незалежності цю тяглість зв'язків між різними гілками українського народу було продовжено як у сфері релігійній (православ'я, греко-католицизм), так і культурно-освітній, а згодом й політичній. На Закарпатті вона тривала аж до проголошення Карпатської України. Отже, можемо стверджувати про еволюцію формування національної тотожності населення Закарпаття у хронологічних межах нашого дослідження – від руської, русинської до української;

- після підписання Ужгородської унії (1646) і створення Мукачівської греко-католицької єпархії на Закарпатті та входження Закарпаття до складу Австрійської, пізніше Австро-Угорської імперії, Греко-Католицька Церква залишилася єдиною церквою східного обряду (до розпаду Австро-Угорщини), яка в умовах іншомовного оточення зберігала свою «руськість» через мову, східний обряд і традиції. Саме завдяки її культурно-освітній діяльності вдалося зберегти руське (українське) населення Закарпаття від повної асиміляції. Тому вивчення досвіду теорії і практики формування національної самосвідомості дітей та молоді у межах зазначеного періоду вимагає творчого осмислення тих ідей, поглядів, практики ієрархів, священників, катехитів, монахів Греко-Католицької Церкви на Закарпатті, які значною мірою сприяли формуванню національної тотожності закарпатських українців;

- засадничою ідеєю та світоглядною орієнтацією у формуванні національної самосвідомості дітей і молоді для Греко-Католицької Церкви став християнський ідеал виховання, наповнений національним змістом. Це сприяло набуттю школою національно-християнського характеру, що мала у своїй основі етноісторичні традиції, освічене духовенство й власну (руську, українську) ментальність, яку не могли притупити жодні насильницькі дії з боку іноземних держав, що прагнули її винародовлення.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, науковості, об'єктивності, системності, багатфакторності, всебічності, світоглядного плюралізму, політичної та конфесійної неупередженості, що формують основи *конкретно-історичного підходу* до вивчення певних процесів і явищ, та постають сукупністю причин і мотивів, які зумовили наявність цього факту. *Герменевтичний підхід* уможливив інтерпретацію першоджерел з урахуванням соціокультурного й суспільно-історичного тла досліджуваного періоду, урахування суб'єктивних поглядів щодо розвитку шкільництва і просвіти на Закарпатті. Багатогранність досліджуваної проблеми зумовила необхідність *міждисциплінарного підходу* з використанням інструментарію історії і теорії релігійних відносин, педагогіки, культурології, етнології, літературознавства, мовознавства та інших дисциплін. Узагальненню результатів дослідження сприяли *системний підхід* і використання структурно-функціонального аналізу.

Для досягнення окресленої мети використовуються такі **методи**: *аналітико-синтетичний* – при аналізі джерел і літератури; *проблемно-хронологічний* – під час висвітлення певних історичних подій і процесів, що вплинули на діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті; *періодизації* – при визначенні основних етапів розвитку діяльності церкви; *історико-типологічний* – для обґрунтування взаємозв'язку загальнодержавної і регіонально-специфічної освітньої політики на певних етапах; *порівняльно-історичний* – для виявлення спільних і відмінних рис в освітній політиці, розвитку шкільництва, культурно-просвітницької діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті та в Галичині; *історико-бібліографічний* – для опису й систематизації архівних документів, циркулярів, офіційних постанов, наказів тощо.

Теоретичну основу дослідження становлять:

– концептуальні положення теорії та методології пізнання, які забезпечують адекватне уявлення про сутність загальних і конкретних освітньо-виховних аспектів (В. Андрущенко, А. Вихрущ, Н. Гупан, М. Євтух, О. Квас, В. Кремень, О. Невмержицька, Н. Ничкало, Н. Скотна, В. Скотний, О. Сухомлинська та ін.);

– сучасні концепції порівняльної педагогіки (С. Золотухіна, А. Каппелер, В. Кемінь, Т. Логвиненко, Н. Муқан, Л. Оршанський, О. Панасенко, Н. Світлик, О. Сухомлинська, Г. Товканець, М. Чепіль, М. Ярмаченко та ін.);

– теоретичні положення історико-педагогічних досліджень (Г. Білавич, М. Баяновська, З. Ваколя, М. Вегеш, В. Гомоннай, О. Добош, О. Кобрій, М. Кляп, М. Кухта, Л. Маляр, Н. Марфинець, І. Небесник, М. Пантюк, Г. Рего, І. Розман, В. Росул, Т. Росул, Б. Ступарик, О. Фізеші, П. Ходанич, А. Чума, Г. Шикітка, А. Штефан, О. Юрош, О. Яцина та ін.);

– ідеї, положення учених щодо проблем виховання, духовного розвитку та становлення особистості (Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, Г. Ващенко, Л. Виготський, О. Вишневський, О. Кобрій, В. Москалець, Т. Пантюк, М. Савчин, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, Т. Тюріна, К. Ушинський, Г. Шевченко, В. Шинкарук, Л. Шумба, Т. Яценко та ін.).

Джерельна база дослідження. Дослідження побудоване на опрацюванні: архівних матеріалів, що зберігаються у фондах Державного архіву Закарпатської області в м. Берегово (Ф. 7. «Піджупан Ужанської жупи, м. Ужгород

Угорського королівства», Ф. 151 «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород», Ф. 109 «Міністерство культу, шкіл та народної освіти Карпатської України, м. Хуст», Ф. 64 «Мукачівський чернечий монастир отців Василіан, м. Мукачеве»; ряд фондів окружних шкільних інспекторатів – Ф. 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83; королівських шкільних інспекторатів – Ф. 113, 130; початкових шкіл – 155, 159, 175, 176, 177, 181; церковно-приходських шкіл – 174, 182), актових і діловодних документів єпископів Мукачівської єпархії (послання, циркуляри, розпорядження); опубліковані й рукописні матеріали закарпатського греко-католицького духовенства досліджуваного періоду; навчальної літератури, публіцистики різних історичних періодів; періодичних видань досліджуваного періоду («Душпастыръ», «Светъ», «Листок», «Месяцесловъ», «Наука», «Церковная газета» та ін.); джерел особового походження (листування, автобіографії, спомини); масових джерел (статистичні відомості, переписи, анкетування, прокламації, інформаційні бюлетені тощо).

Окрему групу джерел становлять сучасні дисертаційні й монографічні дослідження, педагогічні часописи, публікації з питань загальної педагогіки, історії педагогіки, філософії, політології, історії, історії церкви, культурології, мовознавства, літературознавства, розміщених у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, бібліотеках ДВНЗ «Ужгородський національний університет» і Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *уперше здійснено* комплексний аналіз культурно-освітньої й науково-педагогічної діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті;
- *уперше визначено* її роль у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді на закарпатських етнічних землях у досліджуваний період;
- *окреслено* основні етапи формування національної самосвідомості закарпатців у діяльності Греко-Католицької Церкви у період входження Закарпаття до складу різних держав;
- *розкрито* суспільно-політичні та соціокультурні передумови, що вплинули на культурно-освітню й просвітницьку діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті;
- *з'ясовано* внесок Греко-Католицької Церкви Закарпаття у захист надбань української культури та рідної мови, збереження національної школи від асиміляційної політики урядів чужоземних країн;
- *проаналізовано* освітньо-культурний досвід співпраці школи, церкви і громадськості у справі національного й морального виховання дітей і молоді;
- *обґрунтовано* актуальність виховного досвіду Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у сучасних умовах;
- *деталізовано* зміст понять «національне виховання», «формування національної самосвідомості» з урахуванням внеску Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у виховання дітей та молоді;
- *подальшого розвитку* набули розробка методологічних засад вивчення теорії і практики формування національної свідомості дітей та молоді у культурно-просвітній, навчально-організаційній, місіонерській діяльності Греко-Католицької

Церкви на Закарпатті, систематизація історіографії досліджуваної проблеми, трактування змісту основних понять дослідження, а також механізми використання педагогічного й просвітницько-виховного досвіду у діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті в сучасних умовах.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що матеріали дисертаційної роботи, її основні положення використано під час викладання навчальних курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Організація виховної роботи в дошкільних закладах», «Становлення і розвиток освіти Закарпаття», «Порівняльна педагогіка», «Актуальні проблеми виховання» для студентів педагогічних спеціальностей, магістрів спеціальності «Педагогіка вищої школи», аспірантів спеціальності «Освітні, педагогічні науки».

За результатами дослідження розроблено і впроваджено в освітній процес закладів вищої педагогічної освіти спеціалізований навчальний курс «Взаємодія соціальних інститутів у вихованні дітей», підготовлено його навчально-методичне забезпечення, навчальну і робочу програми, навчально-методичний посібник, розроблено систему самостійної роботи та контролю якості знань студентів.

Основні результати дослідження можуть бути використані у практичній розробці положень національного змісту навчання і виховання у школі; в освітньому процесі загальноосвітніх шкіл та закладів вищої освіти, зокрема під час викладання курсів історії педагогіки, загальної педагогіки, історії України, спецкурсів з українознавства та краєзнавства; при написанні студентських курсових і випускових робіт; укладанні підручників, методичних рекомендацій, навчальних посібників з історії педагогіки, теорії виховання тощо.

Достовірність результатів дослідження забезпечується його теоретико-методологічною основою, використанням системи наукових методів, що відповідають об'єкту, предмету, меті та основним завданням, комплексним розглядом проблеми з урахуванням суспільно-політичних, історичних, культурно-освітніх чинників досліджуваного періоду.

Особистий внесок автора. У працях, опублікованих у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає у теоретичному осмисленні й обґрунтуванні проблеми, науковій обробці одержаних результатів. Зокрема, в колективній монографії «Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура» автору належить розділ «Сучасний стан освіти в Закарпатській області», у монографії «Освіта Закарпаття в загальноєвропейському контексті» – розділ «Формування національної свідомості дітей та молоді у виховній діяльності Марійських конгрегацій на Закарпатті (друга половина XVIII – перша половина XX ст.)»; у монографії «Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine» – розділ «Педагогічний інструментарій формування національної свідомості дітей та молоді у товариствах греко-католицького духовенства у Закарпатті (1646–1947 pp.)», у процесі апробації дослідження на міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз» у матеріалах «Виховання дітей та молоді у Марійських конгрегаціях в умовах окупації Закарпаття (1939–1944 pp.)» представлено історико-педагогічні

особливості виховання дітей та молоді греко-католицьким духовенством в умовах окупації військової окупації етнічних українських земель іноземними військами.

Основні результати дисертації **впроваджено** в освітній процес Мукачівського державного університету (довідка № 622 від 02.04.2018), ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка № 1666/01-12 від 16.05.2018), Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка № 1210 від 17.05.2018), ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 68-18-371/1 від 21.05.2018), Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» (довідка № 01-13/354 від 21.05.2018), Дрогобицької духовної семінарії блаженних священномучеників Северина, Віталія та Якима (довідка від 24.05.2018), Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського (довідка № 23/01-13/542 від 25.05.2018), Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 279 від 30.05.2018), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 1/514 від 13.06.2018), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 843-33/03 від 20.06.2018).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювалися на науково-методичних семінарах кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2016–2018) та науково-методичних семінарах кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, вченої ради факультету суспільних наук, на звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (2007–2018). Основні теоретичні положення і результати дослідження оприлюднені на конференціях, різного рівня і представництва:

– *17 міжнародних наукових конференціях, семінарах:*

«Карпатська Україна в контексті українського державотворення» (Ужгород, 2009, очна); «Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном» (Горлівка, 2009, очна); «Трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи на рубежі XX – XXI століть: інституційний, соціокультурний та етнонаціональний вимір» (Ужгород, 2011, очна); «Оновлення змісту професійної освіти майбутніх педагогів ДНЗ і ЗОШ I ступеня: парадигми XXI сторіччя» (Івано-Франківськ – Берегово, 2011, очна); «Педагог третього тисячоліття: теоретико-методологічний дискурс» (Дрогобич, 2013, очна); «Основні напрями підготовки сучасного вчителя: глобалізація, стандартизація, інтеграція» (Умань, 2014, очна); «Чехи в Україні. На прикладі Закарпатської області» (Ужгород, 2014, очна); «Духовне самовизначення та самозбереження людини в часи випробувань» (Ужгород, 2016); «Ромські студії: досвід країн Центрально-Східної Європи та перспективи для України (до 90-річчя відкриття ромської школи в Ужгороді)» (Ужгород, 2016, очна); «Регіональна політика і адміністративна реформа в Україні: уроки європейського досвіду впровадження і реалізації» (Ужгород, 2016, очна); «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та

інтернаціональний аспекти» (Монреаль–Сєверодонецьк, 2016, очна); «Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology»: Conference Proceedings (Shumen: Konstantin Preslavsky University (Болгарія, Shumen, 2017, очна)); «Innovations and modern technology in the educational system: contribution of Poland and Ukraine» (Польща, Sandomierz, 2017, очна); «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність» (Румунія, Тишнад, 2017, очна); «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів» (Хмельницький, 2017, заочна); «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Монреаль–Сєверодонецьк, 2018, заочна); «Соціалізація особистості в умовах сучасних викликів» (Старобільськ, 2018, очна).

– 9 науково-практичних конференціях, конгресах, семінарах в Україні:

«Психолого-педагогічні умови організації розвивального середовища в закладах освіти» (Херсон, 2010, очна); «Проблеми післядипломної освіти педагогів: створення інноваційного середовища в регіоні» (Ужгород, 2012, очна); «Закарпатські Волошинські читання» (Ужгород, 2013, очна); «Українське національне виховання: реалії, тенденції, перспективи» (Дрогобич, 2013, очна); «Розвиток сучасної природничо-математичної освіти: реалії, проблеми, якості, інновації» (Запоріжжя, 2013, очна); «Реформування освітньої системи в Україні в контексті євроінтеграції» (Львів, 2014, очна); «Педагогічні інновації у фаховій освіті» присвячена 70-й річниці кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, 2016, очна); «Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи» (Дніпро, 2018, очна); «Педагогічні інновації у фаховій освіті» (Ужгород, щорічно 2013–2018, заочна);

– 7 регіональних та міжрегіональних науково-практичних конференціях, семінарах:

«Олександр Духнович – освітянин, вчений, громадський діяч» (Ужгород, 2008, очна); «В.О. Сухомлинський – видатний педагог, гуманіст, новатор» (Ужгород, 2013, очна); «Проблеми післядипломної освіти педагогів: реалізація компетентнісної парадигми в освіті як основа суспільного розвитку» (Ужгород, 2015); «Духовні провідники Закарпаття ХХ–ХХІ століття: проблеми епістемології» (Ужгород, 2015, очна); «Духовно-естетичний розвиток особистості у контексті євроінтеграційних процесів» (Ужгород – Київ – Миколаїв, 2016, очна); «Використання краєзнавчих матеріалів у процесі викладання суспільно-гуманітарних та художньо-естетичних дисциплін» (Ужгород, 2017, очна); «Християнська етика: досвід, проблеми, перспективи» (Ужгород, 2018, очна).

Кандидатська дисертація на тему «Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919 – 1939 рр.)» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки була захищена у 2006 р. в Житомирському державному університеті імені Івана Франка. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувалися.

Публікації. Основні наукові положення дисертаційного дослідження опубліковано в 41 наукових працях, серед яких: 1 одноосібна монографія,

З розділи у колективних монографіях (1 – за кордоном), 25 статей у провідних наукових фахових виданнях України, з них 14 у виданнях, віднесених до міжнародних наукометричних баз даних, 4 статті у зарубіжних наукових виданнях; 8 статей і тез у збірниках матеріалів конференцій та збірниках наукових праць; 1 навчально-методичний посібник.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (1034 найменування, з них 57 – іноземними мовами), 21 додатка. Роботу ілюстровано 3 таблицями і 4 рисунками. Основний текст дисертації викладено на 362 сторінках, загальний обсяг роботи становить 584 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність проблеми дослідження; визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет, методи та хронологічні межі; доведено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, окреслено структуру й обсяг.

Перший розділ – «**Теоретичні аспекти дослідження**» – присвячений вивченню історіографії питання та джерельної бази, розгляду методологічних засад і термінологічного апарату дослідження.

Діяльність греко-католицького духовенства і чернецтва у культурно-освітньому й суспільно-політичному житті закарпатців другої половини XVII – першої половини XX ст., їх виховна робота, безпосередні взаємини з представниками галицького й наддніпрянського духовенства частково знайшли відображення у працях істориків, істориків церкви, педагогів, філософів, релігієзнавців, культурологів, мистецтвознавців, політологів, філологів.

На основі аналізу праць нами виокремлено три етапи в історіографії проблеми, що базуються на хронологічно-проблемному підході: 1) кінець XVIII – перша половина XX ст. – формування та розвитку перших узагальнювальних досліджень з історії Греко-Католицької Церкви на Закарпатті, до якого належать праці як вітчизняних (місцевих закарпатських, галицьких, наддніпрянських), так і зарубіжних (російських, чеських, словацьких, угорських, австрійських) науковців; 2) післявоєнний період (1947–1991) пов'язаний із приєднанням Закарпаття до Радянського союзу, ліквідацією Мукачівської греко-католицької єпархії та її ієрархів, переходом греко-католицьких вірників до «катакомбної церкви». До цього періоду відносимо праці радянських і діаспорних дослідників, що мали кардинально протилежні погляди на ідеологічні та методологічні засади дослідження обраної проблеми; 3) сучасний етап (1991 р. – до сьогодні), якому притаманний плюралізм наукових підходів і методів до вивчення питань історії церков, зокрема й Греко-Католицької Церкви, що зумовлено її легалізацією на державно-правовому рівні.

Для першого періоду історіографії проблеми характерною є поява перших узагальнювальних праць з історії Греко-Католицької Церкви, що були написані місцевим духовенством наприкінці XVIII – початку XIX ст. До таких відносимо дослідження І. Базиловича та М. Лучкая, в яких подано інформацію

щодо становлення Мукачівської єпархії, підписання Ужгородської унії, про боротьбу місцевого греко-католицького духовенства з єгерськими єпископами за створення канонічної Мукачівської єпархії. Звернуто увагу і на перші фундаментальні дослідження П. Шафарика та Я. Коллара, у яких уперше з'явилася теза про національні ідеології слов'янських народів, що мають базуватися на принципі етнічної єдності, взаємності слов'янських ідей, однак зі збереженням власних релігійних традицій кожного народу.

Друга половина XIX ст. ознаменувалася появою більшої кількості праць з критичним аналізом історії й діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті крізь призму історії русинів (О. Духнович, І. Дулішкович, Ю. Жаткович, А. Кралицький). Установлено, що завдяки розвитку наукових теорій, зокрема ідей чеського дослідника Ф. Палацького та українського історика, етнографа, педагога М. Костомарова, було закладено підґрунтя до аналізу й інтерпретації ролі Греко-Католицької Церкви у культурно-історичному поступі Закарпаття.

У першій половині XX ст. історіографія нашого дослідження поповнилася науковими студіями як українських (Е. Бокшая, А. Волошина, В. Гаджеги, В. Гнатюка, І. Кондратовича, О. Мицюка, І. Панькевича, Г. Стрипського), так і зарубіжних (Ш. Бонкала, А. Годінки, О. Петрова, Ф. Тіхого, В. Францева) вчених, у яких зосереджено увагу на впливі місцевих греко-католицьких священиків на формування літературної й розмовної мови на Закарпатті, наголошено на важливій ролі Греко-Католицької Церкви у пробудженні й формуванні національної свідомості закарпатських русинів, визначено позитивні і негативні наслідки діяльності окремих єпископів Мукачівської і Пряшівської єпархій у культурно-освітньому розвитку Закарпаття.

Післявоєнний період історіографії окресленої проблеми розглядаємо у таких ракурсах: діаспорна (О. Баран, А. Бондар, М. Лацко, А. Пекар, А. Чума, М. Штець) та радянська (Н. Баженова, Д. Букович, М. Болдижар, Ю. Сливка) історіографії. Їх представники проводили дослідження історії Греко-Католицької Церкви, зокрема й на Закарпатті, з діаметрально протилежних ідеологічних і методологічних позицій. На передній план досліджень цього періоду виступили суспільно-культурні відносини Церкви з державними інституціями різних країн (діаспорна й радянська історіографія), благодійно-харитативна діяльність греко-католицького духовенства та його вплив на патріотичне виховання молоді (діаспорна історіографія), критика «антинародної» діяльності уніатства як на історичних закарпатських землях, так і на всій території України (радянська історіографія).

Для сучасного періоду історіографії питання характерна міждисциплінарність та комплексність, що ілюструють напрацювання як вітчизняних істориків (Ю. Данильця, В. Кічери, О. Лешко, М. Майороші, В. Фенича, Д. Штерр); педагогів (О. Бенци, З. Ваколі, В. Гомонная, О. Добош, М. Кляп, Л. Маляр, Н. Марфинець, В. Росула, М. Талапканича, О. Фізеші, М. Чепіль, П. Ходанича, Ю. Щербяка, М. Ярмаченка); мовознавців (Н. Венжиновича, М. Кондора, О. Мишанича, В. Німчука, П. Чучки), так і зарубіжних та діаспорних (П. Борзу, Т. Вегшева, Ю. Градоша, С. Ленчіша, П.-Р. Магочі, І. Попа Б. Пушкаш, І. Удварі, Я. Цораніча, П. Штурака, Ш. Яцка) дослідників. Як показав огляд історіографії

проблеми, на сучасному етапі відбувається переосмислення ролі Греко-Католицької Церкви у суспільно-культурному житті українського народу, що пов'язано не тільки зі зміною ідеологічного та методологічного підґрунтя наукових досліджень, а й з еволюцією наукових парадигм, розширенням соціокультурних традицій у галузі гуманітаристики.

Пошук ефективних методів та підходів до вивчення окресленої проблеми вимагає опрацювання комплексу джерел, що дає змогу встановити всю повноту, достовірність й цілісність інформації про неї. Для нашого дослідження найбільш відповідною є класифікація джерельної бази, що побудована за родово-видовим принципом: 1) документальні джерела: опубліковані й архівні (збірки документів, законодавчі акти, офіційні протоколи, звіти й програми різних організацій і товариств тощо); 2) оповідні або ж наративні джерела, що можуть бути друкованими і рукописними (монографії, дисертаційні дослідження, автореферати, статті, хроніки, навчальна й художня література, релігійні трактати, публіцистика та ін.); 3) періодичні видання (офіційні та неофіційні газетні й журнальні видання); 4) джерела особового походження (листування, спогади, мемуари, автобіографії тощо); 5) масові джерела (статистичні відомості, переписи, анкетування, прокламації та ін.). Обрана класифікація джерельної бази дає змогу найбільш репрезентативно й об'єктивно вивчити діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у хронологічних рамках дослідження, схарактеризувати її вплив на суспільно-культурний розвиток краю, формування національної свідомості закарпатського населення, показати її зв'язок з рештою частин українських земель на різних історичних етапах тощо.

Суттєве методологічне навантаження у роботі несе поняттєво-термінологічний апарат. Аналіз теоретичних праць сучасних українських і зарубіжних науковців уможливив визначення і трактування таких ключових понять дослідження: «націоналізм», «національне виховання», «патріотичне виховання», «національна самосвідомість», «духовність» та ін. У роботі розширено й доповнено зміст понять «національна самосвідомість», «національне виховання», що віддзеркалює необхідність формування національної самосвідомості особистості та залучення до цього процесу всіх суспільних інституцій, які здійснюють виховний вплив на неї. Структурно-змістову модель формування національної самосвідомості подано на рис. 1.1.

У сучасних авторських тлумаченнях «національна самосвідомість» розглядається як сукупність уявлень нації та окремого індивіда (представника) цієї нації про самого себе, про інтереси, цінності та орієнтири суспільства, ставлення до інших національностей (Ю. Бромлей); складне соціально-психічне утворення особистості, що є самоусвідомленням причетності до нації, готовності сумлінно й творчо працювати на благо Вітчизни, зміцнювати єдність свого народу, Українську державу (А. Фрідріх); динамічний складник самосвідомості особистості, який формується зі специфічних рис усвідомлення нею своєї приналежності до певної нації, її духовної культури й історії і водночас вона (національна самосвідомість) сприяє усвідомленню власної неповторності й культурно-історичної та державної соборності (Є. Зелінська).

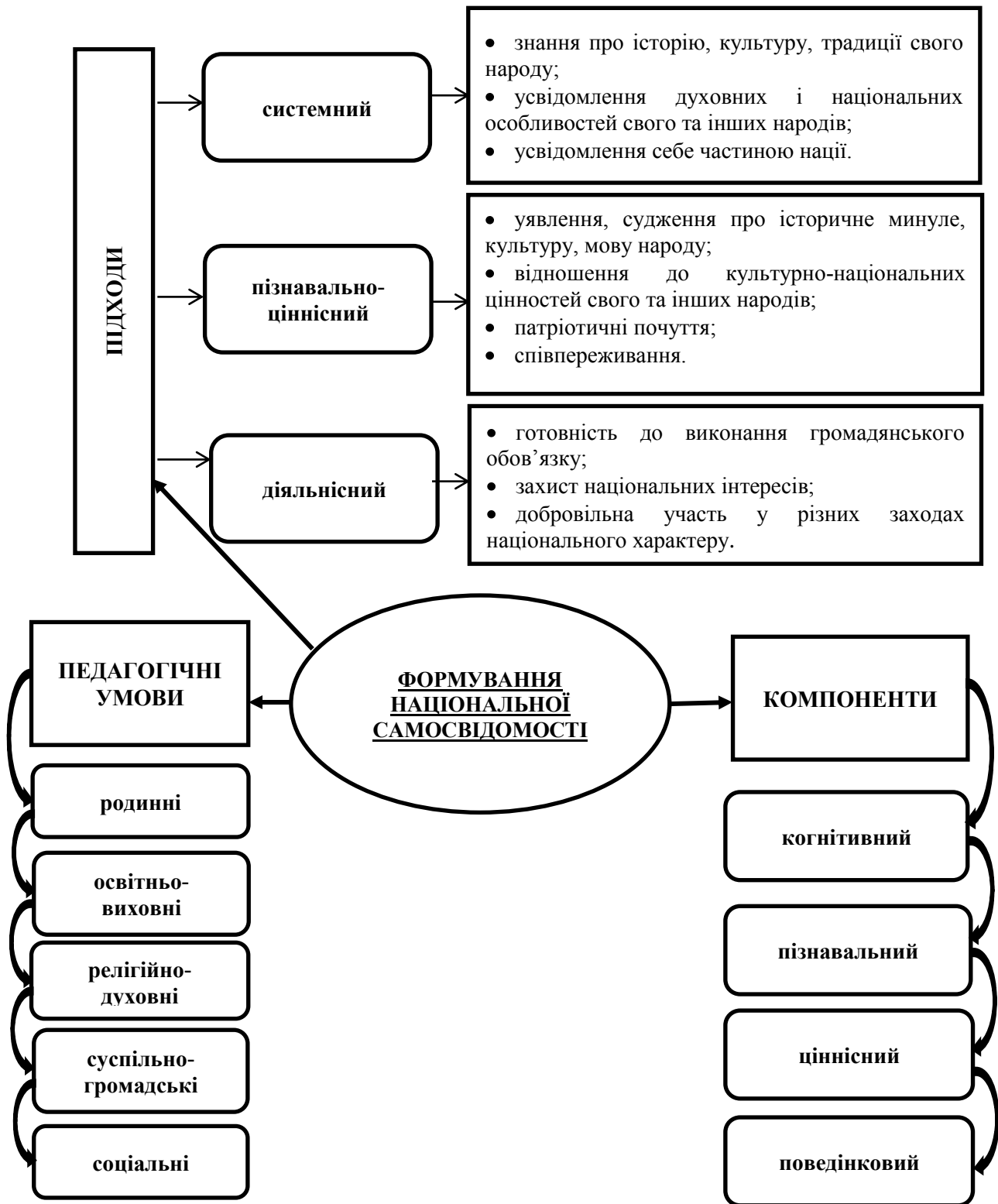

Рис. 1.1 Структурно-змістова модель формування національної самосвідомості

У нашому трактуванні *національна самосвідомість* – це система соціально-психологічних уявлень, ідей, сукупність знань і поглядів індивіда про національно-духовні цінності, культуру, історію, традиції свого народу; його саморефлексія, тобто процес пізнання себе як носія цих етнонаціональних

цінностей, їхня актуалізація у соціумі і водночас формування образів та уявлень про інші етноси на основі власних знань про історичний розвиток свого етносу. Зі свого боку, *національне виховання* – це процес передачі національних культурних цінностей, традицій, поглядів і норм поведінки в освітній, культурно-просвітницькій, суспільно-громадській діяльності державних, релігійних, соціальних інститутів, що ставить перед собою завдання формування самосвідомості особистості, поваги і любові до своєї Батьківщини та свого народу.

Отже, аналіз джерельної бази, термінологічного апарату, вивчення історико-педагогічної літератури, що засвідчує її різноплановість та репрезентативність, уможлиблює проведення комплексного дослідження культурно-освітньої, організаційно-педагогічної й просвітньої діяльності Греко-католицької церкви на Закарпатті в історичній ретроспективі.

У *другому розділі* – **«Становлення і розвиток Греко-Католицької Церкви на Закарпатті»** – проаналізовано передумови становлення Греко-Католицької Церкви у закарпатському регіоні, виявлено особливості її розвитку в різні історичні періоди, з'ясовано її роль у становленні і розвитку народної освіти на Закарпатті.

Питання розселення первісних племен на території Карпатського ареалу, їх приналежності до певного етносу та/або первісних державних утворень було у колі дослідницької уваги передусім українських, угорських, російських, чеських і словацьких науковців різних історичних періодів. Відповідно до того, у яких геополітичних кордонах перебували закарпатські землі, історична наука тієї чи тієї держави, передусім Угорщини й Чехословаччини, намагалася показати їх безпосередні зв'язки з тогочасними державними утвореннями (Угорським королівством, Великою Моравією) та домінування їхнього етносу на Закарпатті, відірваність історичних закарпатських земель від руських князівств, «нічийність» цієї території у первісні часи.

Дослідженням констатовано, що християнізація закарпатських земель могла відбутися раніше, ніж Угорського королівства (Д. Данилюк, І. Мигович, О. Мицюк, Ф. Шандор). З'ясовано, що Угорське королівство в XI–XIV ст. мало тісні зв'язки з руськими (українськими) землями. Це зумовлюється династійними, сюзеренськими, релігійними впливами угорських династій (Арпадів, Корвінів, Ягелонів) з галицькими, подільськими, київськими князями. Тоді ж з'являються перші документальні підтвердження існування Мукачівської єпархії східного обряду (грамоти угорських королів Матяша Корвіна та Владислава).

Церковно-релігійне життя Закарпаття, що знайшло відображення у писемних пам'ятках культури, сформувалося у XIV–XV ст. довкола двох монастирів – Мараморошського у селі Грушево (сьогодні Тячівський район) і на Чернечій Горі біля міста Мукачево. У цей період відбулося становлення Грушівського монастиря з отримання ставропігії та виокремлення Мукачівської єпархії як головної одиниці оборони православ'я в краї. Ці два релігійні центри були виразниками прав місцевого (руського) населення, його етнічної приналежності. Водночас роздробленість Мукачівської єпархії, низький рівень освіченості

духовенства та вірників, залежність священників від володарів замків ставали причинами посилення впливів римо-католицької і протестантських церков, переходу руського народу до католицизму чи протестантизму.

Падіння Угорського королівства після битви під Могачем (1526) з подальшим розподілом його земель між Османською імперією, Габсбурзькою монархією та Трансильванським князівством призвело до членування Мукачівської єпархії, посилення наступу на Закарпатті католицизму й реформації. Постійні збройні й релігійні протистояння у поліетнічному закарпатському середовищі сприяли об'єднанню руського закарпатського населення довкола церков східного обряду як вияву їхньої окремішності.

Виявлено, що становлення етнонаціональної ідентичності закарпатських русинів відбувалося на релігійних засадах. Вони об'єднувалися довкола релігійних громад, що були виразниками їхньої окремішності у поліетнічному середовищі, де домінували різні держави та релігійні течії. Натиск з боку протестантів та римо-католиків ще більше підсилив єднання руського закарпатського населення довкола «руської церкви», обряд якої став не тільки зовнішнім виявом їхньої відмінності від решти населення закарпатського краю, а й головним фактором в увиразненні свого національного «я».

З'ясовано, що унійним процесам на Закарпатті передувала низка причин, серед яких були: залежність Мукачівських єпископів від магнатів, що володіли Мукачівським замком, необхідність чіткого підпорядкування і архієрейської опіки місцевого духовенства, прийняття Берестейської унії на українських землях, безпосередні контакти закарпатських єпископів з перемишльськими, львівськими та київськими священнослужителями. Прийняття Ужгородської унії (1646) сприяло зрівнянню у правах руських греко-католицьких священників з римо-католицькими, а також розвитку освіти й шкільництва в краї, просвітницькій діяльності духовенства.

Доведено, що канонізація Мукачівської єпархії відіграла важливу роль у пробудженні національної свідомості руського закарпатського населення. З другої половини XVIII ст. Греко-Католицька Церква на Закарпатті стала дієвим інструментом самоідентифікації місцевого населення через збереження у богослужіннях церковнослов'янської мови, обстоювання його прав в угорськомовному середовищі, вивчення його історії, культури, фольклору. Завдяки активній освітньо-просвітницькій діяльності єпископів М. Ольшавського, І. Брадача, А. Бачинського на Закарпатті розвинулася мережа парафіяльних шкіл з рідною мовою навчання, відкрилася богословська школа, публікувалися навчальні й церковні книги, організовувалися бібліотеки, збільшилася кількість парафій та вірників.

Об'єднання закарпатців на релігійній основі викликало занепокоєння серед місцевої світської влади та католицького кліру, представлених переважно етнічними угорцями. Намагаючись розділити й асимілювати русинську спільноту християн-католиків східного обряду, об'єднаних у Мукачівській єпархії, було здійснено низку заходів задля зменшення впливу та скорочення територіальної юрисдикції мукачівських єпископів. Уперше питання про територіальну юрисдикцію Мукачівської єпархії під впливом утворення Пряшівського вікаріату

в Кошицях порушили єпископи Крижевацької єпархії Йосафат Бастатіч та Сільвестр Бубановіч. Вирішальний вплив мало створення Римським престолом 23 лютого 1808 р. Галицької митрополії, до складу якої мали увійти греко-католики із історичного Закарпаття, що уможливило реорганізацію Мукачівської єпархії. Канонічне заснування Пряшівської єпархії відбулося у 1818 р.

Габсбурзька монархія, налякана національним пробудженням, під впливом наполеонівських війн слов'янських народів, почала згортати ліберальну політику щодо культурно-освітньої діяльності руського населення Закарпаття та посилила мадяризацію краю. Передусім це проявилось у насадженні угорської мови на всіх рівнях. Вона набула статусу державної в адміністративних, військових установах та школах. Утім, паралельно з процесами примусової мадяризації, з 20-х рр. XIX ст. в краї активно поширюються впливи слов'янського відродження, представниками якого стали інтелігентні кола Чехії, Словаччини, Наддніпрянської України, Польщі, внаслідок чого в свідомості русинської інтелігенції елементи династичної лояльності почали поєднуватися з новими ідеями європейського романтизму, що стимулювало інтерес до проблем руської мови, фольклору та історії.

Револуція 1848–1849 рр. сприяла кристалізації національних ідей на Закарпатті, головними носіями яких стали греко-католицькі священики. «Весна народів» для закарпатського греко-католицького духовенства стала переломною з огляду необхідності вибору національно-політичних орієнтирів: залишатися лояльними до політики Габсбургів, які сприяли їхньому привілейованому становищу в краї, або ж пристати на бік угорського руху, що вирізнявся радикалізмом та наростаючим націоналізмом.

Під тиском суспільно-політичних подій тієї доби, закарпатське греко-католицьке духовенство розділилося на два різновекторні ідейні табори – москвофільський і австрофільський. Особливість концепції москвофільства полягала у тому, що об'єднання слов'янських народів розглядалося не як політичне згуртування навколо Росії, а як «процес культурного єднання слов'ян», створення «літературної вільної слов'янської держави». Будителі-москвофіли (Ю. Гуца-Венелін, Ю. Духнович, І. Орлай, І. Раковський) вбачали в Росії гаранта і захисника прав слов'янських народів. Відповідно представники австрофільського напрямку (А. Добрянський) вважали за доцільне об'єднання русинів зі словаками і створення єдиної територіальної одиниці, або приєднання Закарпаття до Галичини і Буковини та утворення в результаті цього нової області на правах автономії у складі Австрії.

Створення дуальної Австро-Угорщини (1867) негативно вплинуло на Греко-Католицьку Церкву Закарпаття: посилився тиск Єстергомського єпископства на Мукачівську єпархію, з якої було виокремлено Гайдудорозьку єпархію з угорською мовою у богослужіннях; активізувалися спроби мадяризації греко-католицького духовенства шляхом вироблення спільного календаря нового та старого стилів, реорганізації чину св. Василя Великого, переведення парафіяльних шкіл на державну форму, що автоматично означало запровадження навчання угорською мовою, закриття руських культурно-просвітніх товариств. Мадяризації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті напередодні Першої

світової війни сприяла діяльність Крайового комітету греко-католиків-мадярів, організованого ще 1898 р. у Будапешті. Його очолив член палати депутатів від Закарпаття Є. Сабов, але головним наставником був Е. Меллеш. Крайовий комітет домігся реформи у виданні церковних книг угорською мовою, аргументуючи це тим, що слов'янська азбука є виявом москвофільства.

Після Першої світової війни на території Закарпаття розпочали свою діяльність п'ять Народних Рад, що стало виявом зростання національної свідомості населення краю. Важливим досягненням діяльності Рад стало історичне рішення про злуку із Соборною Україною (1918). Найвищим проявом національної ідентичності українського населення Закарпаття міжвоєнного періоду стало проголошення у 1939 році незалежної Карпатської України.

У період входження Закарпаття до складу Чехословаччини (1919–1939) Греко-Католицька Церква обмежувалася Мукачівською єпархією. Вагомим здобутком її діяльності у цей період було підписання державного договору «*Modus vivendi*» (згода між церквою і державою), відповідно до якого визнавалися права католицької церкви в тогочасній Чехословаччині. Засадничою умовою цієї угоди стало положення, за яким кордони католицьких єпархій мали збігатися із державними, що дало підставу Ватикану (1937) звільнити Пряшівську та Мукачівську єпархії від підпорядкування угорському Естергомському архієпископу, надавши їй статусу *suī iuris* (правової самостійності) та прямого підпорядкування Апостольському Престолу. Водночас розповсюдження у середовищі греко-католицького кліру русинофільських, москвофільських ідей не завжди сприяло консолідації закарпатського населення навколо української ідентичності, а навпаки – гальмувало процес національної самоідентифікації.

Констатовано, що приєднання Закарпаття до Угорщини під час Другої світової війни негативно вплинуло на Греко-Католицьку Церкву, оскільки вона знову почала підпорядковуватися примасу Угорщини, втративши автономний статус. У радянський період відбулася повна ліквідація Греко-Католицької Церкви, якій передувало вбивство Мукачівського єпископа Т. Ромжі.

Третій розділ – «Освітньо-організаційна та науково-педагогічна діяльність греко-католицького кліру на Закарпатті в контексті формування національної тотожності русинів-українців» – присвячений встановленню особливостей духовно-формаційної підготовки закарпатського греко-католицького духовенства, виявленню ролі греко-католицького духовенства у розвитку народного шкільництва, видавничої справи, висвітлення ідей національної ідентичності у науковій спадщині закарпатських греко-католицьких священників.

У розділі з'ясовано, що церковна унія східного й західного обрядів на Закарпатті відіграла ключову роль у становленні і розвитку народної освіти, піднятті культурного рівня мешканців краю, пробудженні їх національної свідомості. Греко-католицьке духовенство стало чи не єдиним рушієм культурно-освітнього розвитку руського населення на Закарпатті, уособлюючи в собі інтелігенцію краю у різні часові проміжки. Після прийняття Ужгородської унії вимоги до рівня освіти духовенства підвищилися, що проявилось не тільки у доброму володінні обрядово-літургійними знаннями, а й у ґрунтовних знаннях грамоти, основ теологічних наук, високій культурі поведінки, дисциплінованості,

моральності й володінні кількома мовами, зокрема латинською як мовою літургії, німецькою або угорською як державними і руською як мовою місцевого населення.

Створення у 1744 р. Мукачівської богословської школи, а в 1776 р. її реорганізації в Королівську греко-католицьку семінарію в Ужгороді, заклали основи не тільки підготовки закарпатського духовенства, а й народного шкільництва Закарпаття. Особливістю її навчально-виховного процесу стало поєднання освіти та формування духовно-моральних якостей церковного кліру на національному ґрунті. Установлено, що школи, створені єпископом М. Ольшавським, дали можливість руському духовенству навчатися рідною мовою, вивчати історію краю, долучитися до кращих надбань народної культури й літератури. У 1880 р. єпископом М. Товтом було організовано Пряшівську духовну семінарію, освітній процес у якій забезпечувався рідною мовою, оскільки, на його переконання, руський священник як учитель релігії неодмінно зобов'язаний навчати греко-католицьких дітей рідною мовою та бути готовим викладати нею релігію.

Доведено, що культурно-освітні процеси на Закарпатті XVII – першої половини XX ст. слід оцінювати крізь призму суспільно-політичних чинників. Боротьба австрійської та угорської верхівок за прихильність закарпатського духовенства уможливила доступ молоді до якісної освіти європейського рівня. Руське духовенство долучилося до європейської культури, що сприяло розвитку прогресивного світогляду та формуванню системи цінностей, у якій визнається цінність кожної людини, незалежно від її національної приналежності, релігійних уподобань та світоглядних позицій. Взаємодія студентів-греко-католиків – вихідців із Галичини і Буковини та Закарпаття – у протистоянні денаціоналізації наповнювала їх духом братерства, рівності, виробляла розуміння єдності та усвідомлення себе частиною одного народу зі спільною історією, вірою, традиціями, мовою. Наше дослідження вказує на життєздатність руської (української) національної традиції духовної освіти в умовах поліконфесійного та полікультурного тогочасного закарпатського суспільства.

З'ясовано, що розвиток народного шкільництва на Закарпатті досліджуваного періоду безпосередньо залежав від місцевого церковного кліру, особливо його прихильності або навпаки – неприязні до освітньої політики державних утворень, до складу яких входили землі Мукачівської єпархії на різних історичних етапах. На початковому етапі організації шкільної справи на Закарпатті, освіта розглядалась як релігійна функція, основне завдання якої полягало у розповсюдженні, розвитку й тлумаченні релігійних істин.

Канонізація Мукачівської єпархії та освітні реформи Марії Терезії відіграли визначну роль у піднесенні народного шкільництва на Закарпатті. У цей час діяльність Мукачівського єпископа А. Бачинського спрямовувалася на підвищення культурно-освітнього рівня закарпатських русинів. Він вимагав від священників організовувати при церквах школи, а батьків зобов'язував віддавати дітей на навчання і закликав місцеву владу вживати адміністративних заходів до тих, хто ухиляється. Внесок А. Бачинського у розвиток народного шкільництва полягав передусім в організації рідномовного навчання у парафіяльних школах

Мукачівської єпархії, поширенні й складанні релігійних та навчальних книг рідною мовою, організації єпископської бібліотеки й архіву. Для задоволення потреб парафіяльних шкіл Закарпаття першої половини ХІХ ст. було видано руську абетку І. Кутки «Букварь руского языка», «Граматику» А. Коцака, «Русько-угорську граматику» І. Фогораші, «Граматику слов'яно-руську» М. Лучкая.

Позитивні зрушення у шкільній справі намітилися після революції 1848–1849 рр., що дала початок національному й релігійному відродженню Закарпаття. Рушійною силою «будительства» виступила церковна інтелігенція. У цей період О. Духнович опублікував відому «Книжицу читальную для начинающих» (1847, 1851, 1852), в якій зробив спробу створення літературної мови, доступної для широкого загалу. Зауважено, що на відміну від своїх попередників О. Духнович розумів, що мовою навчання закарпатців повинна бути не церковнослов'янська, а народна. Він свідомо диференціював мову своїх творів: праці, призначені для широкого кола читачів, писав народною мовою, а підручники для вчителів, наукові розвідки, літературні праці – літературною («язичієм», що було незрозумілим для простого народу).

Зазначено, що закон про компроміс (дуалізм) від 1867 р. надав Угорському королівству, в складі якого перебувала територія Закарпаття, конституційну самостійність у питаннях суспільного права та освіти зокрема. Це започаткувало процес переведення навчання у державних школах винятково на угорську мову. У такій ситуації збереження мов інших національностей, зокрема русинів, перекладалося на духовенство.

У дослідженні показано, що до початку ХХ ст. мережа закладів середньої освіти регіону, в тому числі освітніх установ для підготовки учительських кадрів Закарпаття, перебувала під опікою греко-католицького духовенства. З початку ХІХ ст. зросли вимоги до підготовки дяко-вчителів, особливо у мовному (знання народної мови) та історико-літературному (знання історії, літературних традицій рідного краю) аспектах. Беззаперечним внеском Греко-Католицької Церкви у розвиток освіти на Закарпатті було впровадження руської мови у навчальний процес парафіяльних шкіл та середніх богословських закладів освіти, а також її захист в умовах мадяризації, особливо після прийняття у 1907 р. Шкільного закону Апоньї, що передбачав заборону руської мови у всіх школах Закарпаття та переведення навчання на угорську.

В умовах входження закарпатських земель до складу Чехословаччини її освітня політика поставила під сумнів функціонування релігійних освітніх закладів. Ускладнення у функціонуванні системи освіти у Підкарпатській Русі викликало розмаїття шкіл різних типів залежно від засновника та власника. До 1924 р. тут існували такі типи закладів освіти: 1) приватні школи з правом публічності, 2) церковні на утриманні греко- і римо-католицьких, реформаторських, єврейських конфесій, євангелістів тощо, 3) общинні: сільські та міські (горожанські), 4) державні, 5) аграрні двох типів: римо- і греко-католицькі. Це спричинило перехід значної кількості церковних шкіл у громадські або державні, в яких, поряд із рідною мовою, вводилася чеська. Аналіз змісту документів, що видавали греко-католицькі єпископи у міжвоєнний

період засвідчує їх активну боротьбу за об'єднання греко-католицької громади довкола освітніх проблем: збереження власних церковних шкіл, духовно-моральне й патріотичне виховання молодого покоління, примноження надбань національної культури.

Вагоме значення для національної самоідентифікації русинів Закарпаття мали періодичні видання греко-католицького духовенства, які зазвичай виходили як органи друку різних культурно-просвітницьких товариств. Серед них найбільшою популярністю користувалися: «Душпастыръ», «Светъ», «Листок», «Месяцесловъ», «Наука», «Церковная газета». Аналіз їх змісту вказує, що виховання вірників здійснювалося на основі формування християнського світогляду, обміну знаннями, моделями поведінки.

Проаналізувавши наукову спадщину відомих представників закарпатського греко-католицького духовенства, що характеризувалася виявом ідей національного відродження руського (українського) народу, виявлено основні напрями цих досліджень: історія, історія церкви, мовознавство, етнографія, педагогіка. Залежно від того, до якої ідейної течії належав той чи той дослідник (русофільський, австрофільський, русинофільський, українофільський), його праці вирізнялися певними симпатіями до тих народностей та їхньої історії й літератури, які він репрезентував. Доведено, що важливим аспектом більшості досліджень було вивчення походження руського населення Закарпаття (І. Базилович, В. Гаджега, І. Дулішкович, А. Кралицький, М. Лучкай); питання літературної мови (А. Волошин, О. Духнович, І. Раковський, І. Сільвай, Г. Стрипський, І. Фогараші); розвиток народної освіти в краї (А. Волошин, В. Гаджега, А. Коцак, Є. Фенцик). Таким чином, греко-католицьке духовенство намагалося надати освіті і науці краю народного характеру, пробудити національну свідомість молодого покоління.

У четвертому розділі – **«Культурно-просвітницька робота Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у формуванні національної свідомості»** – проведено аналіз культурно-просвітницької діяльності Греко-Католицької Церкви Закарпаття досліджуваного періоду, визначено роль греко-католицьких товариств у формуванні національної свідомості, виявлено виховні орієнтири літературної спадщини закарпатського греко-католицького духовенства та сакрального мистецтва, особливості діяльності марійських конгрегацій у вихованні закарпатської молоді.

Установлено, що греко-католицьке духовенство на Закарпатті здійснювало різносторонню культурно-просвітню діяльність, яка сприяла формуванню національної свідомості дітей та молоді. Греко-Католицька Церква в умовах денационалізаторської політики правлячих держав виробила дієвий механізм виховання на основі національного підґрунтя і добирала відповідний інструментарій формування національної свідомості підростаючих поколінь русинів (українців). Основною ланкою у цьому процесі стало об'єднання зусиль духовенства у таких товариствах, як «Литературное заведение св. Іоана Крестителя», «Общества Василия Великого», «Унію», «Отців Катехитів», «Місійне товариство священників святого Йосифата» та ін., які створили регіональний феномен «будительства».

Зростання мережі цих товариств відбувалося у першій половині ХХ ст. Власний приклад, церковні проповіді, бесіди, заохочення до навчання як дітей, так і дорослих, читальні, наповнені літературою національного змісту, були популярними серед товариств. Важливою тенденцією у їхній культурно-просвітній діяльності було тісне поєднання духовного розвитку вірників із утвердженням його національних основ. Ефективними засобами виховання вважали рідну мову, відновлення історичних фактів, церковну літературу, підручники та періодику.

У розділі акцентовано, що створення молодіжних товариств («Карпаторуський орел», «Пласт», «Відродження», «Марійське товариство», «Ліга українських студентів») привело до виникнення християнського націоналізму, який формував нову еліту української нації, готову реалізуватися у спорті, культурі, мистецтві, здатну до захисту батьківщини. Плідними формами роботи, характерними для молодіжних товариств, стали вишколи, вшанування національної символіки, спортивні змагання, мандрівки, концерти, з'їзди, фестивалі, проведення свят, таборування тощо. Цінним здобутком у діяльності товариств була співпраця із громадою, владою та об'єднання широких народних мас навколо національно свідомого ядра Греко-Католицької Церкви.

З'ясовано, що літературна спадщина закарпатських греко-католицьких священиків мала потужний виховний вплив, особливо в контексті національно-патріотичного й морально-духовного виховання дітей та молоді. На різних історичних етапах літературні твори закарпатського греко-католицького кліру вирізнялися спрямованістю на використання рідної мови, народних звичаїв і традицій, героїчного минулого Закарпаття. Показано, що більшість поезій і художніх творів духовенства досліджуваного періоду несли вагоме дидактичне навантаження поряд з важливими виховними цілями (любов до рідного слова, культури й історії, патріотизм, формування національної самоідентичності).

Зазначено, що розвиток літературного процесу на Закарпатті відбувався у тісному взаємозв'язку із гострими тогочасними проблемами кодифікації народної мови, вироблення правил літературної мови закарпатських українців (русинів). Відповідно до вказаних течій формувалися погляди й літературні смаки закарпатських греко-католицьких священиків, котрі намагалися у своїх художніх творах пропагувати ті чи ті суспільно-культурні погляди (національні, релігійні).

Хвиля національно-культурного відродження охопила й етнічні території історичного Закарпаття у період «Весни народів» (1848–1849). Греко-католицькі священики цього періоду (О. Духнович, О. Павлович, І. Раковський) будили почуття повноцінності і рівноправності з іншими народами. Доведено, що літературно-просвітницька діяльність О. Духновича спонукала до творчості цілу плеяду закарпатських літераторів – А. Кралицького, І. Сільвая, П. Азарія, Є. Фенцика, О. Гомічкова, О. Митрака, Г. Бескида, М. Нодя, І. Даниловича, Ю. Ставровського (Попрадова) та ін. Їхні твори проникнуті християнською мораллю, прагненням змінити світ за допомогою духовного начала, дотримання християнських заповідей, народного просвітництва як важливих принципів життєдіяльності громади.

Встановлено, що період другої половини XIX ст. у літературному процесі Закарпаття позначився будительськими традиціями, що полягали у формуванні національної свідомості через пропагування рідної мови, поєднання народних, духовних особливостей історичного розвитку й героїчного минулого краю, викритті головних тогочасних суспільних і духовних проблем. Водночас наголосимо, що у творах авторів цього періоду домінувала російська мова з елементами церковнослов'янської й власне місцевих говірок, що найбільш проявлялися на лексичному рівні. Зауважено, що така мовна концепція була єдиним засобом у боротьбі проти мадяризації місцевого населення, оскільки не заборонялася тогочасними властями та проугорською верхівкою духовенства.

Нова генерація молодого греко-католицького духовенства, передусім А. Волошин, В. Гаджега та П. Гебей, яка сформувалася в умовах протистояння денационалізації змінила ідеологічний напрям тогочасного літературного процесу на проукраїнський, відновивши видавничу діяльність народною мовою. Зауважено, що їхні твори, написані рідною мовою з використанням елементів історії, культури, побуту краю, є вагомим виховним засобом у формуванні національної свідомості не тільки дітей і молоді, але й дорослого населення.

Значний внесок у зміцнення української національної свідомості населення Закарпаття, її увиразнення внесли молоді поети міжвоєнного періоду, які започаткували нову літературу на живій народній основі. Серед них: М. Бараболя, М. Божук, Ю. Боршош-Кум'ятський, В. Гренджа-Донський, Зореслав, І. Ірлявський та ін. У їхніх поезіях прослідковується постійна тяга до народної творчості, звеличення русинів (українців) Закарпаття, що є гілкою української нації. Сила таланту названих поетів органічно і яскраво відтворювала дійсність закарпатського краю, втілюючи національно-патріотичні ідеї та гуманістичні ідеали. Саме народні образи, народні пісні й легенди становили необхідне підґрунтя для національної самоідентифікації закарпатських українців, які впродовж століть були позбавлені власної державності.

У дослідженні розкрито діяльність Марійських дружин Закарпаття, що функціонували при монастирях отців Василіан ще з середини XVII ст. Метою їх створення було залучення світських осіб, переважно жіноцтва, до християнських об'єднань, доброчинності, наслідування милосердя та чеснот Пречистої Діви Марії. Зміни у внутрішній політиці австрійського уряду, пов'язані з освітніми реформами Франца Йосифа, призвели до закриття монастирів, що, зі свого боку, стало причиною занепаду діяльності Марійських дружин. У другій половині XIX ст. у Галицькій митрополії УГКЦ о. І. Дольницький відродив традиції Марійського руху, а о. Й. Маркевич розробив основні організаційно-методичні засади роботи Марійських дружин. У такій формі у період після Першої світової війни були організовані Марійські дружини на Закарпатті. Аналіз річних звітів навчальних закладів свідчить, що в міжвоєнний період осередки Марійських Конгрегацій діяли в міських навчальних закладах, наприклад, учительських семінаріях Ужгорода та Мукачева, державних

реальних гімназіях Ужгорода, Берегова, Хуста, акушерській школі в Ужгороді, Торговельній академії в Мукачеві.

Діяльність Марійських Конгрегацій полягала у благодійній підтримці місцевого населення, пропаганді здорового способу життя, всебічному вихованні молодого покоління, в якому ключовими були національно-патріотичні й духовно-моральні аспекти, формуванні національних й християнських цінностей. Найбільш розповсюдженими формами виховної роботи Марійських Конгрегацій на Закарпатті були: проведення акцій милосердя, публічних виступів на різні теми (боротьба з алкоголізмом, тютюнопалінням, розвиток літературної мови, література рідного краю тощо), організація вистав та імпрез до різних національних і релігійних свят, проведення спортивних змагань та культурно-просвітницьких акцій.

Доведено, що греко-католицьке духовенство Закарпаття здійснювало благодійну підтримку освіти за допомогою особистих коштів та організації різноманітних масових форм підтримки. Благодійна діяльність як приватна ініціатива церковної влади, заможних громадян, місцевої еліти в основному зводилась до одноразового фінансування навчально-виховних закладів, або створення спеціальних фондів допомоги сиротам і дітям із незаможних сімей. Центрами благодійності стали міста Ужгород та Пряшів, у яких розміщувалися єпископські резиденції, а згодом до такої діяльності долучилися жителі сіл і навіть віддалених гірських районів. Можливості благодійництва розширилися із об'єднанням духовенства у спілки, що сприяло урізноманітненню його форм, зростанню числа благодійників. Популярності набуло створення фондів підтримки освітніх інституцій, організація будинків виховання, інтернатів, популяризація здорового способу життя. У процесі розвитку благочинна діяльність духовенства набувала масового характеру і розглядалася засобом подолання соціальної нерівності при доступі до освіти і наданні рівних можливостей у процесі навчання.

Дослідженням констатовано, що сакральне мистецтво (образотворче мистецтво, іконопис, духовна музика) на Закарпатті забезпечувало формування усіх компонентів самосвідомості особистості: пізнавального (знання про історію свого народу, традиції, звичаї, елементи національної культури, володіння рідною мовою, самопізнання); емоційно-ціннісного (інтерес до рідної культури, любов до батьківщини, висока самооцінка, естетичний смак); поведінкового (прийняття способу життя свого народу, спілкування рідною мовою, спонукання до опанування різних видів народних ремесел та художньої творчості).

П'ятий розділ – «Творче використання історичного досвіду Греко-Католицької Церкви у контексті формування національної самосвідомості у сучасних умовах» – присвячено вивченню перспектив використання потенціалу українських церков для національної єдності України, актуалізації історико-педагогічного досвіду Греко-Католицької Церкви в умовах сучасної національної освіти.

Важливим здобутком часів незалежності України є визнання державою церкви як одного з лідерів суспільної довіри, розроблення законодавчо-нормативної бази для створення правової площини її співпраці з державою,

спроби взаємодії церкви та інших соціальних інститутів у справі виховання, участь у міжконфесійному діалозі. Приклад діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті яскраво засвідчує можливості мирного співіснування різних релігійних конфесій в поліетнічному середовищі, активну участь церкви у суспільно-культурному й освітньому житті населення краю.

З'ясовано, що консолідуюча місія церкви уможлиблює об'єднання громадян держави на засадах духовності та національної єдності. Для ефективного здійснення цього надважливого завдання необхідна реалізація таких умов: створення в Україні національних церков різних конфесій; залучення соціального потенціалу Церкви до виховання підростаючого покоління; активна взаємодія Церкви та громадських, культурно-освітніх організацій, освітніх установ у питаннях національного виховання молоді.

Доведено, що в умовах пошуків сучасних шляхів національної консолідації засадничі ідеї українських церков не втратили актуального звучання. Виважена спільна позиція духовенства, громадськості, культурно-освітніх інститутів та влади у питаннях релігійної свободи в Україні, міжконфесійного миру, готовності до громадянської єдності та націєтворення на засадах духовності уможлиблює творення нового українського суспільства, в якому сповідуватиметься європейський плюралізм. Духовне виховання та релігійна освіта підростаючих поколінь, повага до духовних традицій нації убереже молодь від зовнішніх впливів етнополітичних технологів, уможливить творення нового національно згуртованого суспільства.

Аналіз історико-педагогічного досвіду Греко-Католицької Церкви на Закарпатті засвідчує значну кількість цінних ідей щодо залучення місцевих громад, меценатів, організацій для підтримки різноманітних освітніх проєктів, будівництва й обладнання закладів освіти, створення стипендіальної підтримки талановитої молоді, соціальних фондів, придбання засобів навчання тощо. Цінним може бути особистий приклад представників церковної ієрархії у створенні благодійних інституцій для допомоги малозабезпеченим і соціально незахищеним верствам населення.

Не втратили своєї значущості для сьогодення форми, методи і засоби формування національної самосвідомості дітей та молоді, відтворені різновекторними греко-католицькими товариствами. Греко-Католицька Церква в умовах денаціоналізаторської політики правлячих держав виробила дієвий механізм виховання на основі національного підґрунтя та добирала ефективний інструментарій формування національної свідомості підростаючих поколінь українців. Про це свідчить досвід щодо діяльності духовенства у товариствах «Литературное заведение св. Іоана Крестителя», «Общества Василия Великого», «Унію», «Отців Катехитів», «Місійне товариство священників святого Йосифата» та ін.

Актуальними залишаються й ідеї залучення батьківської громадськості до участі в сучасних освітніх процесах. У контексті Концепції «Нова українська школа» окреслюються сучасні підходи до партнерської участі батьків. Як засвідчило проведене нами історико-педагогічне дослідження, обов'язковими

суспільними органами в школах були Шкільні Ради, які очолювали священники, а решту членів, крім учителя, обирали з представників місцевої громади (парафії).

У нашому дослідженні актуалізуються ідеї греко-католицького товариства «Карпаторуський орел», де «орли» і «орлята» через патріотично спрямоване виховання (зустрічі, екскурсії, з'їзди, вишколи, табори, реколекції тощо) здобували основи військових знань, здійснювали фізичну підготовку, вчилися приймати рішення в екстремальних ситуаціях, проходили вишкіл у природних умовах, формували командний дух, брали на себе відповідальність за вчинки та результат колективної діяльності. Визначальним напрямом діяльності «орлів» була самоорганізація, спрямована на участь у соціальних ініціативах, вони були зобов'язані дотримуватися п'яти основних правил: сповідувати і популяризувати християнські цінності; брати активну участь у суспільному житті; бути моральним, чесним і діяльним; прагнути до перемоги відображають специфіку виховних завдань. Співпраця з органами місцевої влади, підтримка греко-католицьких громад уможливила реалізацію благодійних ініціатив «Карпаторуського орла» з організації безкоштовного харчування для бідної учнівської молоді, що засвідчує активну громадянську позицію товариства.

Творчий підхід до української історико-педагогічної спадщини дає підставу стверджувати, що сьогодні недостатньо використовується педагогічний потенціал Марійських Конгрегацій, завдання яких – опіка над сиротинцями, інвалідами, дитячими закладами, школами та ін. Завдяки соціальній спрямованості діяльності вони довели свою значущість під час військових дій, доглядаючи за пораненими та підтримуючи нужденних. Зазначено, що частково історичний досвід Марійських Конгрегацій набув сучасної інтерпретації у волонтерстві та благодійних організаціях, таких як: «Карітас», «За майбутнє покоління», «Нове покоління», які продовжують традиції турботи про сиріт, дітей з неблагополучних родин, сім'ї військових та інших уразливих категорій українських громадян.

Встановлено, що для ефективної передачі підростаючому поколінню базових національних цінностей необхідне особливе педагогічне середовище, яке може бути організоване тільки спільними зусиллями суб'єктів – учасників виховання: родини, школи, церковної громади, громадських організацій тощо. Чотири основні суб'єкти виховання – родина, школа, церковна громада, суспільство – опираються на єдину антропологічну модель і мають єдиний виховний ідеал. Дитина, прилучившись у сім'ї та в церкві до християнських цінностей, знаходить потім соціальне підтвердження своєму способі життя у національно-орієнтованому освітньому середовищі, що виключає фактор відторгнення базових національних цінностей.

ВИСНОВКИ

У дисертації комплексно проаналізовано навчально-виховну, освітньо-організаційну, культурно-просвітницьку діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді, та визначено можливості використання її виховних ідей на сучасному етапі.

Реалізація поставлених у дисертаційній роботі завдань дає підставу для таких висновків:

1. На основі аналізу історіографії проблеми нашого дослідження, у якій ми умовно виокремили три основні етапи (кінець XVIII – перша половина XX ст., післявоєнний період, що поділяється на радянську та діаспорну історіографію, період незалежної України), доведено різноплановість і різножанровість праць, присвячених як узагальнювальному, описовому, так й епізодичному, конкретно детермінованому дослідженню історії Греко-Католицької Церкви на Закарпатті на різних історичних етапах. З'ясовано, що дослідники у різний час акцентували увагу на вивченні її становлення і тенденцій розвитку; суспільно-громадській, культурно-просвітницькій, освітній діяльності окремих представників закарпатського греко-католицького духовенства; впливу Церкви на розвиток шкільництва, літератури та культури краю у різні часові проміжки. Втім поза увагою науковців залишилися питання про особливості організації духовної підготовки греко-католицького кліру, національно-виховні орієнтири їх наукової, просвітницької, педагогічної діяльності в контексті формування національної самосвідомості молодого покоління.

Характеристика джерельної бази засвідчує її репрезентативність та повноту, що уможливорює об'єктивне вивчення задекларованої теми дослідження. Встановлено, що неоднорідні за змістом, походженням, хронологічною та географічною ознаками джерела створюють широкий діапазон дослідження на різних рівнях (нормативно-правовому, науковому, публіцистичному, художньому, масового характеру тощо). Сучасні архівні пошуки та монографічні й дисертаційні роботи, що стосуються діяльності Греко-Католицької Церкви в Україні та поза її межами, уможливають широкомасштабне вивчення задекларованої проблематики.

У дисертаційному дослідженні значну увагу зосереджено на аналізі його теоретико-термінологічної складової з урахуванням сучасних методологічних підходів. Проаналізовано такі поняття, як «націоналізм», «національне виховання», «патріотичне виховання», «національна самосвідомість», «духовність», зважаючи на ідеолого-політичне підґрунтя наукових досліджень на різних історичних етапах, специфіку наукових підходів різних галузей знання (філософії, педагогіки, історії, політології, культурології, мовознавства, літературознавства) до їх тлумачення.

2. З'ясовано, що становленню Греко-Католицької Церкви на Закарпатті передували певні релігійно-культурні процеси та специфічні суспільно-історичні умови, які детермінували особливості її розвитку. Головними суспільно-історичними умовами були: безпосередні зв'язки угорських королівських династій із галицькими і київськими князями; тривала боротьба угорських і трансильванських магнатів, Австрійської та Османської імперій за володіння землями історичного Закарпаття; входження земель історичного Закарпаття до складу різних державних утворень (Трансильванії, Османської імперії, Семигородського князівства, Австрійської імперії, Австро-Угорщини, Чехословаччини); тісні контакти руського духовенства Закарпаття із

Галицькою митрополією; підписання Ужгородської унії; канонізація Мукачівської єпархії.

Серед головних релігійно-культурних процесів, що позначилися на поширенні унійних ідей на Закарпатті, назвемо такі: протистояння різних нових на той час релігійних течій у краї (кальвінізм, лютеранство, гуситський рух); рекатолизація угорських земель, що були тривалий час під владою трансильванських князів-протестантів, через внутрішнє оновлення римо-католицької церкви наприкінці XVI – початку XVII ст.; прийняття Берестейської унії на українських землях; постійні контакти верхівки закарпатського духовенства із галицькими і київськими об'єднаними єпископами; потреба у чіткій організації та підпорядкуванні місцевого духовного кліру вищій церковній владі; збереження власної «руської» віри, що уособлювала етнонаціональну приналежність автохтонного закарпатського населення.

3. У ході дослідження виокремлено основні етапи формування національної самосвідомості українського населення краю у діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у період входження регіону до складу різних державних утворень:

перший етап (1646–1848) – період становлення етнічної та релігійної ідентичності руського населення Закарпаття, у якому ключову роль відіграла Греко-Католицька Церква, що декларувалась як руська, русинська, зуміла зберегти східний обряд і слов'янську мову у богослужіннях, проводила катехизацію дітей та молоді, надавала увагу родинному вихованню молодого покоління на християнських засадах. Завдяки її діяльності русини Закарпаття усвідомлювали свою окремішність від решти етносів, що у цей період населяли закарпатські землі, через релігійну й мовну приналежність. Специфічними рисами національного шкільництва, організованого Греко-Католицькою Церквою в регіоні зазначеного періоду, були: створення спеціальних стипендіальних фондів у Трнавській, Егерській, Віденській (Пазманеум) духовних семінаріях для підготовки руських греко-католицьких священиків, організація Мукачівської богословської школи (1744) та її наступна реорганізація у 1781 р. в Ужгородську королівсько-єпископську греко-католицьку семінарію, відкриття Генеральної греко-католицької семінарії у Відні (1775), а також організація мережі парафіяльних шкіл з руською мовою навчання;

другий етап (1848–1920) – пробудження національної свідомості русинів (українців) Закарпаття, у якому чільне місце відводилося освітньо-організаційній (створення народних шкіл, учительських семінарій, зростання вимог до підготовки дяко-вчителів, особливо у мовному (знання народної мови) та історико-літературній (знання історії, літературних традицій рідного краю) аспектах, укладання букварів, підручників, посібників руською народно-розмовною мовою), культурно-просвітницькій (організація просвітницьких товариств, благодійних організацій, проведення різноманітних імпрез, виступів, публічних лекцій та ін.), науковій (дослідження історії й культури рідного краю, історії церкви, мовних питань тощо) та видавничій (заснування й публікація різноманітних релігійних, науково-популярних, літературних часописів і газет) діяльності закарпатського греко-католицького духовенства, його боротьбі проти

мадяризації народної освіти та запровадження угорської мови у літургію Греко-Католицької Церкви. У цей період греко-католицьке духовенство уособлювало в собі етнонаціональну інтелігенцію руського (українського) населення Закарпаття та сприяло його консолідації навколо головної мети – збереження власної мовної, релігійної, культурно-історичної самобутності та виявлення спільних етнічних, історичних, мовних рис із рештою територій українських земель;

третій етап (1920–1939) – формування національної самосвідомості русинів (українців) Закарпаття, якому сприяла ліберальна політика Чехословаччини. У цей час особливими формами діяльності Греко-Католицької Церкви були: позашкільна робота (виховання свідомого патріота своєї землі через організацію молодіжних товариств, залучення до виховної роботи різних дитячих і молодіжних спортивних та просвітницьких організацій); педагогічна (організація недільних шкіл, введення українознавчого та краєзнавчого компонентів до освітнього процесу тогочасних шкіл, видання начальних книг, підручників, читанок, навчально-методичних матеріалів для вчителів); благодійно-харитативна діяльність (допомога малозабезпеченим родинам та дітям із бідних сімей, організація різноманітних благодійних акцій, культурно-просвітницьких свят, місійна діяльність тощо). Проголошення Карпатської України перед початком Другої світової війни засвідчило високий рівень національної самосвідомості молоді Закарпаття, яка ототожнювала себе з Україною;

четвертий етап (1939–1947) – зниження національної самосвідомості населення Закарпаття через об'єктивні суспільно-політичні причини (окупація закарпатських земель гортіївською Угорщиною, Друга світова війна, приєднання Закарпаття до Радянської України, наступна ліквідація радянською владою Греко-Католицької Церкви після смерті єпископа Т. Ромжі). На цьому етапі більшість закарпатських греко-католицьких священників намагалися протистояти асиміляційній політиці Угорщини через проведення у народних школах занять рідною мовою, організацію культурно-просвітницьких товариств та шкільних гуртків, благодійну діяльність, а з приєднанням Закарпаття до Радянської України і наступним переслідуванням вірників Греко-Католицької Церкви змусило її клір перейти до «катакомбної церкви».

4. Доведено, що на становлення і розвиток народної освіти на Закарпатті окресленого періоду значний вплив мало закарпатське греко-католицьке духовенство, яке було виразником культурно-освітніх та суспільно-політичних потреб місцевого населення. Наголошено, що саме клерикально-консервативний характер Греко-Католицької Церкви в питаннях обрядовості (збереження церковнослов'янської мови у богослужіннях, дотримання Юліанського календаря, східного обряду) та просвіти (виголошення проповідей рідною мовою, створення мережі парафіяльних і монастирських шкіл, катехизація дітей, молоді й дорослого населення) став ключовим елементом у збереженні ознак руської (української) народної ідентичності закарпатського населення, межею розрізнення між русинами (українцями) й угорцями, врятувавши їх від повної асиміляції.

Під опікою Греко-Католицької Церкви перебувала переважна більшість початкових шкіл та учительських семінарій у закарпатському регіоні. Виявлено, що важливими здобутками Греко-Католицької Церкви у розбудові

народного шкільництва краю були: запровадження до освітнього процесу рідної мови, створення букварів, навчальних посібників, підручників, граматик, читанок рідною мовою, започаткування середніх богословських навчальних закладів, де готували дяко-вчителів для парафіяльних шкіл, підвищення вимог до підготовки вчительських кадрів, особливо щодо знання рідної мови, історії, релігії, літератури й традицій місцевого населення.

У дослідженні обґрунтовано, що створення національних шкільних структур сприяло кристалізації нового покоління греко-католицького духовенства, скерованого на формування національної духовності на основі народної культури та рідної мови. Поєднання різноманітних аспектів етнічної ідентифікації – греко-католицької віри, рідної мови, народної культури, спільної території – формувало впродовж досліджуваного періоду національне самоусвідомлення русинів (українців) Закарпаття.

5. Виявлено, що Греко-Католицька Церква на Закарпатті здійснювала безпосередній (через освіту, катехизацію, культурно-просвітні та молодіжні організації, видавничу діяльність) та опосередкований (через літературну, художньо-мистецьку, благодійну, місіонерську діяльність, громадські організації) вплив на формування національної свідомості дітей, молоді та дорослого населення. У культурно-просвітній діяльності Греко-Католицької Церкви на теренах історичного Закарпаття виявлено найбільш вагомі механізми впливу на формування національної ідентичності русинів (українців):

культурно-освітні товариства, у діяльності яких важливими засобами національно-патріотичного виховання були: організація читалень, культурно-масових заходів, видавнича діяльність, створення благодійних фондів для підтримки дітей та молоді із малозабезпечених і бідних закарпатських родин;

молодіжні організації, ідеологічним підґрунтям діяльності яких став християнський націоналізм, а головними напрямками – духовно-моральне і патріотичне виховання, формування християнських і національних цінностей, пропаганда здорового способу життя через організацію різних спортивних змагань, культурно-театральних імпрез, публічних лекцій, благодійних акцій;

соціально-харитативна робота, яка полягала як у безпосередній душпастирській і соціальній роботі греко-католицьких священиків (проповіді, сповіді, бесіди з вірниками, створення різних стипендіальних фондів, організація внутрішньоспільнотної допомоги, опіка над сиротами, хворими і немічними), так і в проведенні різноманітних благодійних акцій (збір коштів для нужденних, будівництво сирітських будинків, гуртожитків, новіціатів тощо).

6. З'ясовано, що наукова й літературно-публіцистична спадщина закарпатського греко-католицького духовенства мала потужний національно-виховний потенціал, відображаючи унікальність історико-культурного розвитку краю, своєрідність формування національної свідомості руського (українського) автохтонного населення Закарпаття. На підставі аналізу наукових досліджень закарпатського греко-католицького кліру виявлено їх головні напрями: історія русинів (Й. Базилович, І. Дулішкович, О. Духнович, І. Сільвай); історія церкви (А. Балудянський, В. Гаджега, А. Коцак, М. Лучкай); етнографія (Ю. Жаткович, А. Кралицький, І. Фогарашій); мовознавство (А. Коцак, І. Кутка, І. Орлай,

Є. Фенцик); педагогіка (А. Волошин, В. Гаджега, В. Довгович, О. Духнович, Є. Фенцик); становлення та використання літературної мови (А. Волошин, О. Духнович, І. Раковський, І. Сільвай, Г. Стрипський, І. Фогарашій). Охоплюючи практично увесь спектр тогочасної гуманітаристики, наукові дослідження закарпатських греко-католицьких священиків базувалися на виявленні окремішності, «руськості» місцевого автохтонного населення у поліетнічному середовищі через його приналежність до східної гілки слов'ян, «руської» віри, використання руської мови.

Установлено, що літературні твори греко-католицьких священиків Закарпаття досліджуваного періоду базуються на дидактично-виховних (пошана до народних звичаїв і традицій, любов до рідного краю, патріотизм, формування національної самосвідомості) та просвітницько-патріотичних (використання рідної мови, героїзація історичного минулого закарпатського народу, розкриття його національної ментальності) засадах. Констатовано, що літературна діяльність представників Греко-Католицької Церкви на Закарпатті була тісно пов'язана з тогочасними проблемами кодифікації народної мови, вироблення певних стандартів літературної мови, на що впливала прихильність кожного автора до тих чи тих ідейно-політичних течій, поширених у тогочасному суспільстві.

7. Дослідженням підтверджено необхідність використання просвітницько-виховного досвіду Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у сучасних умовах з огляду на необхідність як консолідації українського суспільства на засадах національної єдності загалом, так і формування національних і духовних цінностей, національної самосвідомості й патріотизму дітей та молоді зокрема. Використання історичного досвіду діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті в контексті захисту рідної мови, культури, історії, формування національної самосвідомості населення є важливим підґрунтям національно-патріотичного виховання в умовах сьогодення.

Установлено, що незнання або ж фрагментарність знань з історії краю та ролі в його розвитку церкви, зокрема й греко-католицької, стали предметом маніпуляцій окремих громадських сил щодо намагань автономізації «русинського» етносу. Відтак необхідним є проведення широкомасштабної просвітницької роботи, передусім серед дітей та молоді, які розбудовуватимуть нашу державу, щодо визначення ідеалу національної свідомості українців. Репрезентативна в цьому контексті – культурно-просвітницька діяльність Греко-Католицької Церкви Закарпаття, яка впродовж століть виробила стратегії формування національної самосвідомості українців (русинів): популяризація рідної мови, літератури, історії й культури, сакрального мистецтва; катехизація молоді, що передбачала формування християнських і національних цінностей у їх нерозривному зв'язку; активна участь у суспільно-культурному житті місцевої громади через різні культурно-просвітні товариства та молодіжні організації; видавнича діяльність, що мала яскраво виражений національний характер.

Важливим напрямом діяльності Греко-Католицької Церкви була також соціально-харитативна діяльність серед малозабезпечених верств населення. Цей досвід може бути використаний у сучасних умовах (органи державної і

місцевої влади, служби соціального захисту населення, відділи молодіжної політики, відділи освіти тощо).

Перспективними напрямками подальшого дослідження вважаємо: вивчення історичного досвіду співпраці Церкви з родиною, взаємодія різних релігійних конфесій у питаннях національно-патріотичного виховання молодого покоління тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дослідження

1. Розлуцька Г.М. Освітньо-виховна діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті: історичний дискурс : монографія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 420 с.

2. Розлуцька Г.М. Формування національної свідомості дітей та молоді у виховній діяльності Марійських конгрегацій на Закарпатті (друга половина XVIII – перша половина XX ст.). *Освіта Закарпаття в загальноєвропейському контексті* : монографія / за заг. ред. І.В. Козубовської, М.І. Кухти. Ужгород, 2017. С. 123–136.

3. Розлуцька Г.М. Сучасний стан освіти в Закарпатській області. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання* / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород, 2010. С. 541–548.

4. Розлуцька Г.М. Педагогічний інструментарій формування національної свідомості дітей та молоді у товариствах греко-католицького духовенства у Закарпатті (1646–1947 рр.). *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine* : collective monograph. Lublin, 2017. Vol. 3. P. 36–52.

5. Розлуцька Г.М. Взаємодія соціальних інститутів у вихованні дітей : навчально-методичний посібник для магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 116 с.

6. Розлуцька Г.М. Роль Олександра Духновича у формуванні національної свідомості українців Закарпаття. *Освіта Закарпаття* : наук.-метод. журнал. Ужгород, 2007. № 6. С. 62–65.

7. Розлуцька Г.М. Соціально-психологічні основи української ментальності. *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XIII–XIV. С. 212–216.

8. Розлуцька Г.М. Реалізація українознавчого підходу в організації самостійної роботи студентів педагогічних ВНЗ. *Молодь і ринок* : наук.-пед. журнал. Дрогобич, 2007. Вип. 1–2. С. 79–82.

9. Розлуцька Г.М. Формування національної свідомості українців у процесі державотворення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2009. Вип. 16–17. С. 81–83.

10. Розлуцька Г.М. Вартісні пріоритети у педагогічній спадщині Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2013. Вип. 27. С. 167–170.

11. Розлуцька Г.М. Гімназійна освіта Закарпаття: історико-педагогічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2014. Вип. 31. С. 146–149.
12. Розлуцька Г.М. Традиції у вихованні здорового способу життя учнів народних шкіл у Закарпатті (1919–1939 р.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2014. Вип. 32. С. 167–168.
13. Розлуцька Г.М. Виховний потенціал журналу «Душпастир». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2016. Вип. 2 (39). С. 200–203.
14. Розлуцька Г.М. Виховні орієнтири перших україномовних церковних періодичних видань Закарпаття. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. «Педагогічні науки»*. Херсон, 2016. Вип. LXXIV. Т. 1. С. 55–58.
15. Розлуцька Г.М. Освітні концепти єпископської діяльності Андрія Бачинського. *Молодь і ринок : наук.-пед. журнал*. Дрогобич, 2016. № 11–12 (142–143). С. 85–90.
16. Розлуцька Г.М. Проблема морального ідеалу на сторінках духовно-літературного часопису «Листок». *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Мукачево, 2016. Вип. 2 (4). С. 145–148.
17. Розлуцька Г.М. Суспільний ідеал вчителя в Закарпатті (1919–1939 рр.). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Мукачево, 2016. Вип. 1 (7). С. 28–31.
18. Розлуцька Г.М. Аналіз діяльності об'єднань духовенства у Закарпатті (середина XIX ст. – початок XX ст.). *Scientific journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*. Харків, 2017. № 1 (9). С. 37–41.
19. Розлуцька Г.М. Історико-педагогічні аспекти українського книготворення за участю греко-католицького духовенства (середина XVII – початок XX століття). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія» : зб. наук. пр. / ред. кол.: Г.В. Мукачево*. 2017. Випуск 2 (6). С. 43–46.
20. Розлуцька Г.М. Культурно-освітня діяльність греко-католицьких єпископів щодо утвердження української мови на Закарпатті (середина XVII – початок XX століття). *Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шорогуба*. Хмельницький, 2017. Вип. 23. С. 125–130.
21. Розлуцька Г.М. Навчально-формаційна підготовка закарпатського духовенства в освітніх закладах Європи. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету: «Педагогічні науки»*. Херсон, 2017. Вип. LXXIV. Т. 1. С. 68–72.
22. Розлуцька Г.М. Науково-педагогічна діяльність духовенства в Закарпатті (1939–1944). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Мукачево, 2017. Вип. 1 (5). С. 35–39.
23. Розлуцька Г.М. Організаційні умови ставлення першого релігійного вищого навчального закладу в Закарпатті. *Молодь і ринок : наук.-пед. журнал*. Дрогобич, 2017. № 4 (147). С. 82–88.

24. Розлуцька Г.М. Організаційно-педагогічна діяльність єпископів Мукачівської греко-католицької єпархії у XVIII ст. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової. Миколаїв, 2017. № 4 (59). С. 442–446.

25. Розлуцька Г.М. Особливості розвитку освіти духовенства у Закарпатті (кін. XVIII ст. – поч. XIX ст.). *Науковий вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля: Серія «Педагогіка і психологія»*. Дніпропетровськ, 2017. Вип. 1 (13). С. 45–51.

26. Розлуцька Г.М. Підготовка духовенства в умовах Мукачівської богословської школи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2017. Вип. 1 (40). С. 245–248.

27. Розлуцька Г.М. Благодійна підтримка освіти духовенством у Закарпатті (кінець XVIII – початок XX століття). *Scientific Papers Social work and education*. Ternopil-Aberdeen, 2017. Vol. 4, No 1. P. 157–165.

28. Розлуцька Г.М. Національно-патріотичний потенціал літературної спадщини закарпатського греко-католицького духовенства. *Освіта Закарпаття* : наук.-метод. журнал. Ужгород, 2018. № 25–26. С. 65–70.

29. Розлуцька Г.М. Роль Греко-Католицької Церкви Закарпаття у формуванні національної самосвідомості українців (1771–1867). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Мукачево, 2018. Вип. 1 (7). С. 52–55.

30. Розлуцька Г.М. Суспільно-політичні та культурно-освітні передумови інституційного оформлення греко-католицької церкви як виразника етнічної самоідентифікації українців на Закарпатті. *Науковий часопис педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи* : збірник наукових праць / за ред. В.П. Сергієнка. Київ, 2018. Вип. 62. С. 157–161.

31. Розлуцька Г.М. Формування національної єдності українського суспільства церквою в умовах сучасних викликів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. Старобільськ, 2018. Вип. 6 (320). С. 79–89.

32. Розлуцька Г.М. Національно-орієнтаційні детермінанти розвитку освіти у середовищі Мукачівського монастиря на Закарпатті. *Науковий вісник УжНУ. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2018. Вип. 1 (42). С. 208–212.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

33. Розлуцька Г.М. Історичні аспекти розвитку національних меншин у Закарпатті міжвоєнного періоду. *Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки* : збірник наукових праць. Львів, 2012. С. 473–484.

34. Розлуцька Г.М. Діяльність українського духовенства за утвердження рідної мови: історико-педагогічний дискурс. *Збірник наукових праць за мат. XIII Міжнародної наук.-практ. конф. «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та*

інтернаціональний аспекти», 29–30 грудня 2016 р. / за заг. ред. М.А. Журби. Монреаль, 2016. С. 113–117.

35. Розлуцька Г.М., Ігнац К.Т. Виховання дітей та молоді у Марійських конгрегаціях в умовах окупації Закарпаття (1939 – 1944 рр.). *Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз* : матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. : І.В. Козубовської, Ф.Ф. Шандора. Ужгород : ПП Роман О.І., 2017. С. 80–81.

36. Розлуцька Г.М. Соціальне партнерство в освіті за участю духовенства Закарпаття: історичний аспект простору. *Матеріали VII Міжнародного науково-методологічного семінару «Розвиток порівняльної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів»* / за заг. ред. Н.М. Авшенюк, Н.М. Бідюк. Київ–Хмельницький, 2017. С. 222–224.

37. Розлуцька Г.М. Єпископські звернення як засіб суспільного виховання. *International scientific-practical conference «Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology»* : conference Proceedings. Shyumen, Bulgaria, 2017. P. 92–95.

38. Розлуцька Г.М. Благодичність духовенства в галузі освіти: регіональний історико-педагогічний досвід. *International scientific and practical conference «Innovations and modern technology in the educational system: contribution of Poland and Ukraine»* : conference Proceedings. Sandomierz, Poland, 2017. P. 25–28.

39. Розлуцька Г.М. Актуалізація ідей національної єдності в діяльності християнської церкви в Україні. *Збірник наукових праць за мат. XVI Міжнародної наук.-практ. конф. «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти»* / за заг. ред. М.А. Журби. Монреаль, 2018. С. 19–22.

40. Розлуцька Г.М. Толерантність як основа відкритості освітнього простору. *Тези доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і науковців «Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи»*, 22 березня 2018 р. Дніпро, 2018. С. 150–151.

41. Розлуцька Г. Проблеми підготовки духовенства для румунських парафій Мукачівської греко-католицької єпархії. *Lucrarile Simpozionului International. Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity = Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*, Tasnad, 26–28 octombrie 2017 / Editory Irina Liuba Horvat, Anastasia Vehesh. Satu Mare : Editura Muzeului Satmarean – Cluj Napoca: Editura Econ Transilvan, 2018. S. 49–66.

АНОТАЦІЇ

Розлуцька Г. М. Культурно-освітня й науково-педагогічна діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді (1646–1947 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (01 Освіта/

Педагогіка). – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2018.

У дисертації цілісно й комплексно проаналізовано культурно-освітню й науково-педагогічну діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті; визначено її роль у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді на закарпатських етнічних землях у досліджуваний період; окреслено основні етапи формування національної самосвідомості закарпатців у діяльності Греко-Католицької Церкви у період входження Закарпаття до складу різних держав; розкрито суспільно-політичні та соціокультурні передумови, що вплинули на культурно-освітню й просвітницьку діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті; з'ясовано внесок Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у захист надбань української культури та рідної мови, збереження національної школи від асиміляційної політики урядів чужоземних країн; проаналізовано освітньо-культурний досвід співпраці школи, церкви і громадськості у справі національного й морального виховання дітей та молоді.

Окреслено методологічні засади вивчення теорії і практики формування національної свідомості дітей та молоді у культурно-просвітній, навчально-організаційній, місіонерській діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті, здійснено трактування змісту основних понять дослідження, а також показано механізми використання педагогічного й просвітницько-виховного досвіду у діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті в сучасних умовах.

Ключові слова: формування національної самосвідомості, Греко-Католицька Церква, Мукачівська греко-католицька єпархія, Закарпаття, освітньо-педагогічна діяльність, культурно-просвітницька діяльність, освіта, шкільництво, національне виховання.

Розлуцкая Г. М. Культурно-образовательная и научно-педагогическая деятельность Греко-Католической Церкви на Закарпатье в формировании национального самосознания детей и молодежи (1646–1947 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики (01 Образование/Педагогика). – Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, Дрогобыч, 2018.

В диссертации целостно и комплексно проанализирована культурно-образовательная и научно-педагогическая деятельность Греко-Католической Церкви в Закарпатье; определена ее роль в формировании национального самосознания детей и молодежи на закарпатских этнических землях в исследуемый период; обозначены основные этапы формирования национального самосознания закарпатцев в деятельности Греко-Католической Церкви в период вхождения Закарпаття в состав различных государств; раскрыты общественно-политические и социокультурные предпосылки, которые повлияли на культурно-образовательную и просветительскую деятельность Греко-Католической Церкви в Закарпатье; выяснен вклад Греко-Католической Церкви на Закарпатье в защиту достижений украинской культуры и родного языка, сохранения национальной школы от ассимиляционной политики правительств иностранных стран; проанализирован

образовательно-культурный опыт сотрудничества школы, церкви и общественности в деле национального и нравственного воспитания детей и молодежи.

Определены методологические основы изучения теории и практики формирования национального сознания детей и молодежи в культурно-просветительной, учебно-организационной, миссионерской деятельности Греко-Католической Церкви в Закарпатье, осуществлены трактовки содержания основных понятий исследования, а также показаны механизмы использования педагогического и просветительно-воспитательного опыта в деятельности Греко-Католической Церкви на Закарпатье в современных условиях.

Ключевые слова: формирование национального самосознания, Греко-Католическая Церковь, Мукачевская греко-католическая епархия, Закарпатье, образовательно-педагогическая деятельность, культурно-просветительская деятельность, образование, просвещение, национальное воспитание.

Rozlutska G. M. The cultural-educational and scientific-pedagogical activity of the Greek Catholic Church in Transcarpathia in children and youth national identity formation (1646–1947). – Qualifying scientific work as a manuscript.

The thesis for the scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy (01 Education/ Pedagogy). – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2018.

In the dissertation, the cultural-educational and scientific-pedagogical activity of the Greek Catholic Church in Transcarpathia has been comprehensively and holistically analyzed. Its role in children and youth national identity formation of the researched period has been determined. Main stages of Transcarpathians national consciousness formation in the Greek Catholic Church activities during the period of the Transcarpathian accession to various states have been outlined. The sociopolitical and socio-cultural background that influenced into the cultural-educational and enlightenment activities of the Greek Catholic Church region has been revealed. The contribution of Transcarpathia Greek Catholic Church to the protection of Ukrainian culture and mother tongue achievements, the preservation of the national school from foreign governments assimilation policy have been studied. The educational-cultural experience of school, church and public cooperation of children and youth national and moral upbringing has been analyzed.

The methodological principles of studying the theory and practice of children and youth national consciousness formation in the cultural and enlightenment, educational and organizational, missionary activity of the Greek Catholic Church in Transcarpathia have been outlined. The interpretation of the content of the main concepts of the research has been done. The usage mechanisms of pedagogical, enlightenment and educational experience in the activities of the Greek Catholic Church in Transcarpathia in modern conditions have been determined.

In the process of study, the concept content of «national education» and «national self-consciousness» has been extended and supplemented. In our interpretation, *national education* is the process of transferring national cultural

values, traditions, attitudes and norms of behavior in educational, cultural-enlightenment, public activities of state, religious, social institutions, which set itself the task of forming self-consciousness of the individual, respect and love for their homeland and their people. *National self-consciousness* is a system of socio-psychological conceptions, ideas, body of knowledge and views of the individual about the national-spiritual values, culture, history, traditions of people; his self-reflection, that is, the process of knowing himself as the bearer of these ethno-national values, their actualization in society and, at the same time, the formation of images and representations of other ethnos based on their own knowledge about historical development of their ethnic group.

Practical significance of obtained results can be used in: practical development of principles of education and upbringing in school national content; in the educational process of secondary schools and higher education institutions, mainly while teaching courses in the history of pedagogy, general pedagogy, history of Ukraine, special courses in Ukrainian studies and country studies; while writing students' course papers and graduation works, formation of books, methodical recommendations, textbooks on the history of pedagogy, the theory of education, etc.

Key words: national identity formation, the Greek-Catholic Church, Mukachevo Greek-Catholic eparchy, Transcarpathia, educational and pedagogical activity, cultural and enlightenment activity, education, schooling, national education.

Підписано до друку 20.11.2018 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Вид. арк. 1,9. Зам. 246. Тираж 100. Друк на ризографі.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
82100 Дрогобич, вул. І. Франка, 24.